

TÜRK HALKININ KIBRIS ÇÖZÜMSÜZLÜĞÜNE TEPKİSİ (27 AĞUSTOS-1 EYLÜL 1964)*

REACTION OF THE TURKISH PEOPLE TO CYPRUS DEADLOCK (27
AUGUST- 1 SEPTEMBER 1964)

Abdussamed GEÇER, Resul KÖSE*****

Geliş Tarihi/Received:25.03.2022

Kabul Tarihi/Accepted:13.06.2022

GEÇER, Abdussamed, KÖSE, Resul, (2023), "Türk Halkının Kıbrıs Çözümü Süzölüğüne Tepkisi (27 Ağustos-1 Eylül 1964)", Belgi Dergisi, S.25, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2023/I, ss. 123-157.

Öz

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından İngiltere'nin Kıbrıs'taki hâkimiyetinin Rumlar tarafından self-determination ilkesi çerçevesinde değerlendirilmek istenmesi ve enosis talebi Doğu Akdeniz'deki dengeleri olumsuz yönde etkilemişti. Türk Hükümeti ilk dönemlerde Kıbrıs meselesini İngiltere'nin iç sorunu olarak ele alsa da kamuoyunda Rum taleplerine karşı ciddi bir farkındalık oluşmuştu. İngiltere'nin Ada'yla ilgili düşüncesinin değişmesi ise Türk Hükümetinin politikasında değişikliğe neden oldu ve 1954 yılından itibaren kamuoyu ve Hükümet politikalarının uyumlu olduğu bir döneme girildi. Bu sırada EOKA Ada'da birçok terör eylemi gerçekleştirmekteydi. Müzakerelerin ardından Türkiye ve Yunanistan'ın tezlerinden vazgeçmesi sayesinde 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti kuruldu. Ancak Ada'daki problemler devam etti. 1963 yılının Aralık ayındaki terör olaylarının ardından garantör devletler arasında müzakerelerin yeniden başlamasına rağmen ABD'nin Yunanistan'ın enosis ve Türkiye'nin taksim tezini aynı anda tatmin etme amacıyla sunduğu teklif, Yunanistan ve Makarios tarafından kabul edilmedi. Johnson'ın mektubu, diplomatik başarısızlık ve Rusya'nın Ada'ya müdahale edilmemesi konusunda Türkiye'ye yaptığı uyarı da kamuoyunda ciddi bir hayal kırıklığı yaratmıştı. Bunun neticesinde 27 Ağustos-1 Eylül 1964 tarihleri arasında Ankara, İstanbul ve İzmir'de mitingler düzenlendi. İstanbul'daki mitingler olaysız geçerken, Ankara ve bilhassa İzmir'deki eylemlerde taşkınlıklar yaşandı. Bu tarihe kadar gerçekleştirilen Kıbrıs mitinglerinde Ada'daki şiddete ve haksızlıklara odaklanılarak Yunanistan ve Kıbrıslı Rumlar eleştirilirken, 1964 yılındaki diplomatik müzakerelerin neticesiz kalması nedeniyle, ilk defa bu mitinglerde Türkiye'nin müttefiklik ilişkileri bu kadar güçlü bir şekilde sorgulandı. Bu eylemler, Türk kamuoyunda ve entelektüel çevrelerinde zaman içerisinde güçlenecek olan Batı karşıtı söylemlerin ve Türk dış politikasına yönelik eleştirilerin dönüm noktası oldu. Bu çalışmanın amacı, arşiv belgelerini ve dönemin ulusal ve yerel gazetelerini temel alarak Türk halkının Kıbrıs müzakerelerinden bir netice elde edilememesi nedeniyle ortaya çıkan tepkilerini ve bu tepkilerin neticelerini ele almaktır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Türkiye, Yunanistan, ABD, İngiltere, Dean Acheson, Kıbrıs Mitingleri.

* Yazarlar bu çalışmaya eşit oranda katkı yapmışlardır.

**Öğr. Gör., Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, İstanbul, abdussamed.gecer@sbu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-5706-5911>).

***Öğr. Gör. Dr., Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, İstanbul, resul_kose80@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-4658-6778>).

Abstract

After the Second World War, the desire of Greek Cypriots to evaluate the British sovereignty over the island within the frame of self-determination and enosis demands had affected negatively the balance of power in the Eastern Mediterranean. Even though the Turkish Government handled the Cyprus question as an internal question of Britain, an intensive consciousness was formed in the Turkish public towards Greek Cypriots' demands. The change of Britain's policy over Cyprus caused the conversion of the Turkish Government's policy and, by 1954, a period in which public opinion was in congruence with the government policy started. At the same time, EOKA was staging several terrorist attacks on the island. Subsequent to the negotiations, since Türkiye and Greece abandoned their thesis, the Republic of Cyprus was established in 1960, but troubles on the island continued. After the terrorist attacks in December of 1963, negotiations started between the guarantor states, but a proposal, prepared by the US with the intent to satisfy at the same time both the enosis thesis of Greece and the partition thesis of Türkiye was rejected by Greece and Makarios. Besides, President Johnson's letter, diplomatic failures and another warning by USSR to prevent Türkiye to intervene on the island emerged substantial frustration in the Turkish public. Thus, demonstrations were carried out in Ankara, Istanbul and Izmir. Although demonstrations in Istanbul were held peacefully, there was intemperance in the demonstrations held in Ankara, and especially in Izmir. As a consequence of the inconclusiveness of the negotiations during 1964, Turkey's alliance affiliation was robustly criticised for the first time; while in the demonstrations held up to these days Greece and Greek Cypriots had been criticised by focusing on violence and injustice. These demonstrations became the milestone of anti-Western discourses which would gain strength in the long run in the Turkish public and the intellectual environment, and of criticisms against the Turkish Foreign policy. The main aim of this study is to evaluate, by grounding on archival documents, and national and local newspapers, the Turkish public reaction to the inconclusive Cyprus negotiations, and their consequences.

Keywords: *Cyprus, Türkiye, Greece, USA, United Kingdom, Dean Acheson, Cyprus Demonstrations.*

Giriş

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Oniki Ada'nın Yunanistan'ın hâkimiyetine girmesi¹, Doğu Akdeniz'de Türkiye ile Yunanistan arasındaki güç dengesini olumsuz yönde etkilemiş ve ayrıca Kıbrıslı Rumların *self-determination* ve *enosıs* düşüncelerini dile getirmeye başlamaları söz konusu dengenin tamamen Yunanistan lehine değişmesi ihtimalini ortaya çıkarmıştı. Kıbrıs sorununun ilk döneminde hem Türkiye hem de Kıbrıslı Türkler, Ada'daki İngiliz hâkimiyetinin devam etmesinden yana bir tutum içerisindeydi.

1946 yılında bir Rum heyeti Londra'ya giderek *self-determination* talebinde bulunsa da bu talep İngilizler tarafından reddedildi. Paris Barış Antlaşması'ndan sonra söz konusu talepler yeniden ve daha canlı bir şekilde dillendirilmeye başlandı². Şubat 1947'de Yunan Parlamentosu, Kıbrıs sorununun Birleşmiş Milletler (BM) prensiplerine uygun olarak çözümlenmesi için İngiltere nezdinde girişim gerçekleştirdi³. Rumların talepleri Ada'daki Türkler tarafından tepkiyle karşılandı ve 1947 yılının Aralık⁴ ve 1948 yılının Kasım ayında mitingler düzenlendi⁵. Bu gelişmeler Türk kamuoyunda da karşılık buldu ve aynı yılın Aralık ayında Ankara'da bir miting düzenlendi. Mitingde Türkiye'nin tezi olan İngiltere egemenliğinin devam etmesine yönelik söylemlerde bulunuldu⁶. Ayrıca Türk kamuoyunda Kıbrıs meselesine dair kamuoyu oluşturmak adına Aralık 1948'de Kıbrıs Türk Kültür Derneği kuruldu⁷.

1949 yılının Aralık ayında Kıbrıs Kilisesi'nin plebisit düşüncesini dile getirmesi⁸ Ada'daki Türklerin endişelerini daha da artırdı ve aynı ay içerisinde bir miting daha düzenlendi. Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeler Türkiye'de de akis bulmaya devam ediyordu ve Ankara Üniversitesi Öğrenci Birliği tarafından bir miting düzenlenerek Kıbrıs'ın Yunanistan'a bırakılmayacağına dair sloganlar atıldı⁹. Ne var ki söz konusu plebisit 15 Ocak 1950 tarihinde gerçekleşti ve kiliselerde yapılan plebisitin neticesinde katılımcıların %96'sı evet oyu kullandı¹⁰. Yunanistan ise İngiltere ile olan ilişkilere zarar vereceği endişesi ile plebisite karşı mesafeli bir tavır içerisindeydi¹¹.

Türk yetkililer ise Ada'daki İngiliz hâkimiyetini göz önünde bulundurarak, Türkiye'nin bir Kıbrıs probleminin olmadığını ifade ediyorlar ve mitinglerin dış politikaya zarar verebileceğini öne sürüyorlardı¹². Türk tarafı *enosıs* çıkarlarına aykırı bulmakla birlikte

1 Hazal Papuççular, *Türkiye ve Oniki Ada 1912-1947*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 185-218.

2 Mehmet Balyemez, İngiliz Yönetimi Döneminde Kıbrıs Türklerinin Siyasal Örgütlenmeleri (1923-1960), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2021, s. 247.

3 Balyemez, *a.g.e.*, s. 249.

4 Halil Fikret Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, Kıbrıs Türk Kültür Derneği, Ankara 1988, s. 163.

5 Levent Akbulut, Kıbrıs'ın Yunanistan'a İlhakı Amacıyla Adada Türklere Karşı Yürütülen Askeri ve Siyasal Faaliyetler (1950-1960), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 75.

6 Alasya, *a.g.e.*, s. 164.

7 Şükrü S. Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1985, C. 2, s. 73; Akbulut, *a.g.e.*, s. 78; Balyemez, *a.g.e.*, s. 368. Kıbrıslı Türklerin siyasal örgütlenmeleri için bkz.: Balyemez, *a.g.e.*, s. 269-352.

8 Gürel, *a.g.e.*, s. 66; Balyemez, *a.g.e.*, s. 250.

9 Akbulut, *a.g.e.*, s. 76-77.

10 Gürel, *a.g.e.*, s. 68; Etienne Copeaux, Claire Mauss-Copeaux, *Taksim! Bölünmüş Kıbrıs 1964-2005*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 38.

11 Alasya, *a.g.e.*, s. 166.

12 Gürel, *a.g.e.*, s. 74; Copeaux, Mauss-Copeaux, *a.g.e.*, s. 40; Akbulut, *a.g.e.*, s. 79.

İngiltere'nin buna müsaade etmeyeceğine inanıyordu¹³. İngiltere de siyasi olarak meseleyi Türk-Yunan meselesi yerine kendi iç meselesi olarak görmekteydi.

Rumların *self-determination* iddialarındaki en önemli destekçisi Yunanistan olacaktı.¹⁴ Yunanistan Kıbrıs sorununun ilk aşamalarında *enosıs* ile ilgili bir projeksiyona sahip değildi ancak zaman içerisinde, ülke içindeki ve Ada'daki milliyetçilerin seslerine daha fazla bigâne kalınamayarak Şubat 1951'de Yunanistan Başbakanı tarafından *enosıs* düşüncesi ilk kez dile getirdi¹⁵. Yunan Başbakanının söylemleri Türk kamuoyu tarafından ciddi bir tepki ile karşı karşıya kaldı ve Ankara ve İstanbul'da çeşitli gösteriler düzenlendi¹⁶. Yunanistan'ın bu çıkışına rağmen Türkiye, Kıbrıs konusundaki politikasını korumaya devam etti ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü sefine benzer bir açıklama yaparak Doğu Akdeniz'de siyasi veya idari herhangi bir değişikliğin gerçekleşeceğini düşünmediğini dile getirdi¹⁷. Hükümet, kamuoyunda oluşmaya başlayan endişeye siyasi bir karşılık vermek konusunda aceleci davranmak niyetinde değildi.

Self-determination konusu Yunanistan tarafından BM gündemine getirilmeye çalışılıyordu. Bu maksatla BM'nin 24 Kasım 1952 tarihli oturumunda Yunanistan delegesi Kıbrıs'a *self-determination* hakkının tanınması gerektiğini dile getirdi. Yunan delegesinin önerisine karşı çıkan Türk delegesi ise Ada'da Türklerin de bulunduğunu ifade ederek, eğer bu hak tanınacaksa Ada'daki Türklere de tanınması gerektiğini belirtti¹⁸. İngiltere de *enosıs* tezi karşısında sert bir tavır sergiliyordu. 22 Eylül 1953'te Dışişleri Bakanı Anthony Eden ile Yunan Başbakan Papagos arasında gerçekleşen görüşmede İngiltere'nin *enosıs* ile ilgili olumsuz yaklaşımını dile getiren Eden¹⁹, Papagos'a, "Kıbrıs'ın hiçbir zaman Yunanistan'a ait olmadığını, Mısır'da, Türkiye'de ve New York'ta birçok Rum'un yaşadığını, ama Yunanistan'ın onlar için *enosıs* talep etmediğini" söylemişti²⁰. Yaklaşık bir sene sonra Bakan Henry Hopkinson da "asla" diyerek *enosıs* düşüncelerine yanıt veriyordu²¹.

Kamuoyunda Kıbrıs meselesi üzerine gelişen hassasiyet ise artarak devam etmekteydi. Türkiye Milli Talebe Federasyonu 21 Nisan gününü Kıbrıs günü ilân etti ve ertesi yıl İstanbul ve Ankara'da mitingler düzenledi²². Yukarıda bahsedildiği üzere Türk Hükümeti mevcut politikası gereği Kıbrıs'la ilgili mitinglere pek sıcak bakmıyordu. Bu nedenle Türkiye Milli Talebe Federasyonu'nun 9 Eylül 1954'te İzmir'in işgalden kurtuluşu yıldönümü çerçevesinde düzenlemek istediği miting Hükümet tarafından engellenmek istendi. Başbakan Adnan Menderes yaptığı açıklamada, Kıbrıs meselesiyle ilgili tepkisel hareketlerin milli menfaatlere uygun olmadığını ifade etti²³.

13 Gürel, *a.g.e.*, s. 72.

14 Akbulut, *a.g.e.*, s. 82.

15 Alasya, *a.g.e.*, s. 167; Akbulut, *a.g.e.*, s. 80.

16 Gürel, *a.g.e.*, s. 83; Akbulut, *a.g.e.*, s. 83.

17 Akbulut, *a.g.e.*, s. 83.

18 Alasya, *a.g.e.*, s. 168-169.

19 Mehmet Hasgüler, *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu*, İletişim, İstanbul 2000, s. 208.

20 Eftal İrkıçatal, *İngiltere'nin Kıbrıs Politikası: 1945-1960*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi 2012, s. 45.

21 Gürel, *a.g.e.*, s. 91; Yasin Coşkun, *The Cyprus Problem and Anglo-Turkish Relations 1967- 1980*, University of East Anglia 2015, s. 8.

22 Alasya, *a.g.e.*, s. 169; Ayhan Cankut, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Kıbrıs Politikaları ve Kamuoyuna Yansımaları (1955-1964)*, Fırat Üniversitesi 2014, s. 36.

23 Cankut, *a.g.e.*, s. 38.

Yunanistan Başbakanı Papagos, 1954 yılının Mart ayında *self-determination* meselesini BM'ye götüreceklerini açıklarak meseleyi BM'ye taşıdı ve Eylül 1954'te BM'de tartışmaya açtı²⁴. İngiltere'ye göre Kıbrıs İngiltere'nin iç meselesiydi ve BM'nin Kıbrıs'la ilgili meselelere müdahale etme hakkı yoktu. Ayrıca Ada'da Türkler de vardı ve *self-determination* uygulanacaksa bu, Türk toplumu için de geçerli olmalıydı²⁵. İngiltere Yunanistan'ın, *self-determination* vasıtasıyla Ada'yı kendi egemenliği altına almayı arzuladığını savunuyor ve dolayısıyla egemen bir devlete ait toprak parçasının başka bir ülkeye bu yolla devredilmesine çalışılmasının doğru olmadığını belirtiyordu²⁶. BM'de yapılan tartışmaların ardından 17 Aralık 1954'te, Kıbrıs meselesinin "şimdilik" BM Genel Kurulu'nda görüşölmemesine karar verildi.²⁷

BM'nin kararı Ada'daki gerilimi daha da artırdı ve 1 Nisan'da EOKA'nın kurulmasıyla²⁸ Ada'da terör eylemleri başladı. Lefkoşa, Magosa, Larnaka ve Limasol gibi şehirlerde patlamalar oldu²⁹. Valilik, müsteşarlık ve İngiliz karargâhına saldırılar düzenlendi³⁰. Eylemler ilk aşamada İngiliz varlığını hedef almaktayken kısa bir süre sonra Türkler de terör eylemlerinin hedefi oldu. Ağustos ayında Rumlar Lefkoşa'daki Türkleri hedef alarak Türk mallarını yağmaladı. Bir süredir Rumların teröründen şikâyetçi olan İngiliz kolluk kuvvetleri de Türklerle karşı düzenlenen saldırıları engellemek konusunda başarılı olamadı. Bunun üzerine Kıbrıslı Türkler, Rum saldırılarına karşı daha organize bir şekilde mukavemet gösterebilmek adına çeşitli faaliyetler içerisine girdi³¹ ve Türk Mukavemet Teşkilatı kuruldu³².

1955 yılında gerçekleşen hadiseler Türk kamuoyunda Kıbrıs meselesinin millî bir mesele haline gelmesine neden oldu. 1955 yılına kadar Ada'daki hadiseleri İngiltere'nin iç meselesi olarak değerlendiren kamuoyunun bu yıldan itibaren konu üzerindeki ilgisi arttı³³. Özellikle basında Kıbrıs'la ilgili haberlerin yoğun bir şekilde yer alması³⁴ bundaki en büyük etkeni. Daha önceki dönemde Kıbrıs meselesiyle ilgili hassasiyet öğrenciler ve bir grup aydın arasında yaygınken, basında yer alan haberler ve Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeler hassasiyetin daha geniş kitlelere yayılmasına neden oldu.

Ada'da artan şiddeti durdurabilmek için müzakerelerde bulunmak üzere İngiltere 30 Haziran 1955'te³⁵ Türk ve Yunan Hükümetlerini Londra'ya davet etti. Konferans'tan önce Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'ya bir telgraf çekerek Türkiye'nin asgari şartının statükonun muhafazası olduğunu ve bundan geri adım atılmaması

24 Alasya, *a.g.e.*, s. 170; Yaşar Baytal, "1950-1960 Yılları Arasında Kıbrıs Anlaşmazlığı, Enosis Meselesi ve Türkiye", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 28 (2021), s. 308.

25 Baytal, *a.g.m.*, s. 308.

26 Alasya, *a.g.e.*, s. 171.

27 Gürel, *a.g.e.*, s. 96; Alasya, *a.g.e.*, s. 172; İrkıçatal, *a.g.e.*, s. 55.

28 Copeaux, Mauss-Copeaux, *a.g.e.*, s. 41.

29 Gürhan Yellice, *İngiltere'nin Kıbrıs Politikası (1950-1960)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi 2011, s. 95-96.

30 Alasya, *a.g.e.*, s. 175.

31 Akbulut, *a.g.e.*, s. 92.

32 Coşkun, *a.g.e.*, s. 10.

33 İrkıçatal, *a.g.e.*, s. 61.

34 Cankut, *a.g.e.*, s. 41-68.

35 İrkıçatal'a göre bu tarih 28 Haziran'dır. Bkz.: İrkıçatal, *a.g.e.*, s. 73. İngiltere'nin Türkiye'yi Londra Konferansı'na davet etmesiyle ilgili değerlendirme için bkz.: Yellice, *a.g.e.*, s. 109-13.

gerektiğini bildirdi³⁶. 29 Ağustos 1955'te başlayan Londra Konferansı'nda Yunan heyeti *enosis* taleplerini sürdürürken Dışişleri Bakanı Zorlu Ada'daki statükonun devam etmesi gerektiğini, statüko bozulacaksa Ada'nın kendilerine iade edilmesi gerektiğini savundu³⁷. İngiltere ise Ada'da *self-determinaton* ilkesinin uygulanmaması konusunda ısrarcıydı³⁸. Tarafların tamamen farklı noktalarda bulunması ve herhangi bir uzlaşımın ortaya çıkmaması neticesinde konferanstan hiçbir netice elde edilemedi³⁹. Londra'da düzenlenen konferansın en önemli sonucu İngiltere ve Yunanistan'ın Türkiye'yi Kıbrıs meselesinin tarafı olarak kabul etmiş olmasıydı⁴⁰.

Konferans boyunca kamuoyunun Kıbrıs meselesine olan yakından ilgisi devam ediyordu. İstanbul'da gençler tarafından duvarlara Kıbrıs haritaları çiziliyor, Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti tarafından onlarca şube açılıyor ve çeşitli bağış kampanyaları düzenleniyordu⁴¹. Ada'da yaşanan şiddet ve bu şiddete karşı bir çözüm bulunamaması kamuoyunun hassasiyetini ciddi bir seviyeye yükseltmişti. Londra Konferansı'nın devam ettiği sırada Selanik'te Atatürk'ün doğduğu eve bomba atıldığı haberlerinin İstanbul'a ulaşması neticesinde yakın dönemin en şiddetli toplumsal hadiselerinden biri olan 6-7 Eylül olayları meydana geldi⁴². 6-7 Eylül olayları Türkiye'nin uluslararası itibarına ciddi manada darbe vurdu ve Kıbrıs konusunda siyasi anlamda elini zayıflattı.

İngiltere Ada'daki sorunları çözmek adına Başpiskopos Makarios ile görüşmeye karar verdi. Ancak Makarios'un Ada'daki Türklere tanınacak haklar konusunda direnç göstermesi nedeniyle bu görüşmeden de netice elde edilemedi⁴³. Görüşmelerden netice elde edilememesi üzerine Makarios kapsamlı bir protesto planı ortaya koydu⁴⁴. Anayasal düzenlemeler dâhil olmak üzere tüm tekliflerin Rumlar tarafından her seferinde reddedilmesi İngiltere'yi Kıbrıs meselesinde Türkiye ile daha yakın hareket etmeye⁴⁵ ve meseleyi uluslararası boyuta taşımaya yönlendirdi⁴⁶. Anthony Eden'in "Kıbrıs'ta bir sorun olduğunu biz biliyorduk, ancak dünya bilmiyordu" ifadesi tam olarak bu düşüncüyü yansıtmaktaydı⁴⁷. Aynı zamanda gelişmeler İngiliz idaresini EOKA terörüne karşı şiddetli bir politika takip etmeye yöneltti⁴⁸.

1956 yılı itibarıyla Ada'nın iki toplum arasında paylaştırılmasını öneren taksim tezi gündeme gelmeye başladı. Söz konusu tez ilk olarak İngiliz Milletler Topluluğu Kıbrıs Müsteşarı John Reddaway tarafından ortaya atıldı. Reddaway'ın Bakanlığa gönderdiği

36 Baytal, *a.g.m.*, s. 313.

37 Gürel, *a.g.e.*, s. 108; Ata Atun, *Kıbrıs Antlaşmaları, Planları ve Önemli BM, AB Kararları (1571-1983)*, Samtay Vakfı Yayınları, Mağusa 2007, C. 1, s. 28; İrkiçatal, *a.g.e.*, s. 80.

38 Behçet Kemal Yeşilbursa, "Proposals for a Settlement of the Cyprus Problem According to British Documents (1954-1974)", *History Studies International Journal of History*, C. 11, S. 6 (2019), s. 1986.

39 Atun, *a.g.e.*, s. 117.

40 Hasgüler, *a.g.e.*, s. 209; Atun, *a.g.e.*, s. 29; Copeaux, Mauss-Copeaux, *a.g.e.*, s. 42.

41 Cankut, *a.g.e.*, s. 69-70.

42 Olaylarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Faruk Bekarlar, *Kıbrıs Sorununun Doğuşu: Menderes Dönemi Türk-Yunan İlişkileri*, Arayış Yayın Ajansı, İstanbul 2006, s. 121-152; Şerif Demir, "Adnan Menderes ve 6/7 Eylül Olayları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 12 (2012), s. 39-59; Cankut, *a.g.e.*, s. 76; Dilek Güven, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül 1955 Olayları*, İletişim, İstanbul 2022.

43 Akbulut, *a.g.e.*, s. 128-29.

44 Balyemez, *a.g.e.*, s. 263.

45 Akbulut, *a.g.e.*, s. 131.

46 *a.g.e.*, s. 143.

47 Yellice, *a.g.e.*, s. 122.

48 Copeaux, Mauss-Copeaux, *a.g.e.*, s. 43-44.

mektupta Ada'da çözüm aranırken taksim ihtimalinin göz ardı edilmemesi gerektiği dile getirilmektedir⁴⁹.

Türk siyasetinde de taksim düşüncesi dillendirilmeye başlandı⁵⁰. Menderes'in taksimi çözüm olarak öne sürmesiyle Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki tezi resmîyet kazandı ve hem siyaset hem de kamuoyu taksim tezi etrafında güçlü bir şekilde pozisyon aldı⁵¹. Diğer yandan Türkiye'nin Ada'daki Türkleri güçlendirmeye yönelik çabaları da devam etmekteydi. ABD Dışişlerine yansıdığına göre Mayıs ayı sonunda Ada'daki direnişe katkıda bulunmak üzere on binin üzerinde Türk görevli Kıbrıs'a geçmişti⁵².

Menderes, İngiliz Büyükelçi James Bowker ile gerçekleştirdiği görüşmede Türk kamuoyunun Kıbrıs konusundaki duyarlılığını vurgulayarak Hükûmetin taksim tezinden geri adım atmayacağını ifade etti. Menderes'e göre taksim Kıbrıs'taki problemleri ortadan kaldıracak ve Türk-Yunan dostluğunu yeniden tesis edecekti⁵³. Türkiye'nin taksim tezini benimsemesi, kamuoyundaki "Kıbrıs Türk'tür" sloganlarının "Ya taksim ya ölüm" sloganları ile değişmesine neden oldu⁵⁴.

Bu gelişmeler üzerine İngiltere tarafından *self-government* ilkesine uygun teklifler ortaya konarak 19 Aralık 1956'da Radcliffe Anayasası olarak bilinen bir anayasa taslağı Avam Kamarası'na sunuldu⁵⁵. Buna göre Kıbrıs'a *self-government* tanınacak ve sistemin iyi işlemesi durumunda *self-determination* hakkı gündeme gelecekti. Ayrıca Ada'daki Türkler de *self-determination* hakkı elde etme imkânına sahip olabilecekti. Teklif, Türkiye tarafından uygun bulunurken Yunanistan tarafından reddedildi⁵⁶.

Çözüm arayışının bir başka ayağı Makarios ile Kıbrıs Valisi arasında gerçekleştirilen görüşmelerdi. Ne var ki bu görüşmelerden de bir netice elde edilemedi ve Makarios, İngiliz idaresi tarafından sürgüne gönderildi⁵⁷. Sürgün kararı Ada'daki şiddet eylemlerini daha da artırdı. Ancak Makarios'un sürgünü çok uzun sürmedi ve şiddetin durdurulması ve Kıbrıs'a dönmemesi şartıyla Makarios serbest bırakıldı⁵⁸. Makarios'un serbest bırakılması Türkiye'de yoğun bir tepki ile karşılandı ve Türk Hükûmetinde İngiltere'nin Türkiye ile Yunanistan'ı karşı karşıya getirme niyetine sahip olduğu kanaati oluştu⁵⁹.

23 Ocak 1958'de duyurulan Foot Planı'nda ise Kıbrıs'a bir süreliğine *self-government* hakkı tanınması ve Türkiye'ye üs verilmesi öngörülmekteydi⁶⁰. Ancak bu plan da kabul görmedi ve Ada'daki gerginlik artarak devam etti. Ada'daki toplumlar arası münasebet yok olmaya başladı ve yaz aylarında çatışmalar şiddetlendi⁶¹.

49 Emrah Balıkcıoğlu, "Kıbrıs Müzakerelerinde 'Taksim' Tartışmaları (1956-1959)", *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2 (2016), s. 46.

50 Akbulut, *a.g.e.*, s. 139.

51 Akbulut, *a.g.e.*, s. 146.

52 Halil Akman, "Kıbrıs Cumhuriyeti İlanından Johnson Mektubuna, Kıbrıs Sorunu (1960-1964)", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 22 (2012), s. 70.

53 Balıkcıoğlu, *a.g.m.*, s. 52.

54 Yellice, *a.g.e.*, s. 154.

55 Atun, *a.g.e.*, s. 34; Yeşilbursa, *a.g.m.*, s. 1989.

56 Alasya, *a.g.e.*, s. 188.

57 Gürel, *a.g.e.*, s. 114; Alasya, *a.g.e.*, s. 183; Yellice, *a.g.e.*, s. 142.

58 Alasya, *a.g.e.*, s. 187-188; Yellice, *a.g.e.*, s. 171.

59 Akman, *a.g.m.*, s. 70.

60 Balıkcıoğlu, *a.g.m.*, s. 53; Yeşilbursa, *a.g.m.*, s. 1990-1991.

61 Copeaux, Mauss-Copeaux, *a.g.e.*, s. 46-47.

Foot planının başarısız olmasının ardından İngiltere Başbakanı Harold Macmillan 19 Haziran 1958'de yeni bir öneride bulundu. Macmillan'ın önerisine göre Ada İngiliz Uluslar Topluluğu'nun bir parçası olmayı sürdürecektir, Ada'daki cemaatler Türkiye ve Yunanistan'la resmi bağ kuracak, Türkiye ve Yunanistan tarafından görevlendirilen yetkililer Ada'daki vali ve diğer görevlilerle iş birliği içerisinde olacak, her iki topluluk kendi işlerini idare etmek için Hükûmet kurabilecek, Ada'daki Türkler ve Rumlar Türkiye ve Yunanistan'dan vatandaşlık alabileceklerdi⁶². Fakat bu öneri hem Yunanistan hem de Türkiye tarafından reddedildi⁶³.

Gelişmelere paralel olarak 1958 yazında Türkiye'de ülke çapında 8 Haziran'dan 6 Temmuz'a kadar birçok miting düzenlendi. İlk miting İstanbul'da gerçekleşti ve mitinge yüz binlerce insan katıldı⁶⁴. İstanbul mitinginin ardından Ankara, İzmir, Bursa, Adana başta olmak üzere kırktan fazla şehirde miting düzenlendi. Mitinglere paralel olarak 4 Temmuz'dan itibaren radyoda "Kıbrıs Saati" isimli bir yayına başlandı ve Kıbrıs'taki gelişmeler günü gününe halka aktarıldı⁶⁵.

1958 yılının sonundan itibaren taraflar arasında olumlu gelişmeler yaşanmaya başladı. Makarios 7 Eylül 1958'de Yunan Hükûmetine *self-government* döneminin ardından BM himayesinde bağımsızlığın korunacağı bir tasarımı kabul edebileceğini bildirdi⁶⁶. 1958 yılının Aralık ayında Kıbrıs'ın bağımsızlığı üzerine inşa edilen bir formül tasarımı Türkiye ve Yunanistan'ı meselenin çözümü konusunda birbirine yakınlaştırdı⁶⁷ ve 1959 yılının başından itibaren taraflar, çeşitli görüşmeler gerçekleştirdi. Bu görüşmelerin en önemlisi Türk ve Yunan Başbakanlarının Zürih'te yaptığı görüşmelerdi⁶⁸.

1959 yılının Şubat ayında Zürih'te gerçekleşen görüşmelerde Türk tarafı taksim tezinden, Yunan tarafı da *enosis* tezinden geri adım attı ve böylece 11 Şubat 1959'da Türkiye ve Yunanistan arasında bağımsız Kıbrıs devletinin temellerini atan Zürih Antlaşması imzalandı⁶⁹. 17 Şubat'ta Ada'daki toplumların temsilcilerinin de katılımıyla gerçekleştirilen toplantıların ardından 19 Şubat'ta Londra Antlaşması imzalandı⁷⁰ ve bu iki anlaşma temel alınarak 15-16 Ağustos gecesi Kıbrıs anayasası taraflarca onaylandı⁷¹. Anayasaya eklenen "Kıbrıs Cumhuriyeti herhangi bir devletle bütünüyle ya da kısmen, herhangi bir siyasi veya iktisadi birliğe katılmamayı taahhüt eder. Bu itibarla herhangi bir diğer devletle birleşmeyi ve Ada'nın taksimini doğrudan veya dolayısıyla teşvik edecek her türlü hareketi yasak ilân eder" maddesiyle⁷² Kıbrıs *enosis* ve taksim girişimlerine ve Ada'da Batı ittifakının tesirini ortadan kaldıracabilecek olası bir siyasi pozisyona engel olunması amaçlandı.

62 Gürel, *a.g.e.*, s. 140; Alasya, *a.g.e.*, s. 189; Akbulut, *a.g.e.*, s. 150; Yeşilbursa, *a.g.m.*, s. 1991-1992.

63 Gürel, *a.g.e.*, s. 141; Akbulut, *a.g.e.*, s. 151.

64 Fevzi Çakmak, *a.g.e.*, s. 556-557.

65 Gürel, *a.g.e.*, s. 142; Çakmak, *a.g.e.*, s. 564-566. 1958 yılında gerçekleştirilen mitingler ile ilgili daha ayrıntılı bir çalışma için bkz: Selçuk Duman, *Kıbrıs'ta Türk Millî Mücadelesi ve 1958 Türkiye Mitingleri (1878-1958)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013.

66 Gürel, *a.g.e.*, s. 144-145.

67 Alasya, *a.g.e.*, s. 192.

68 Akbulut, *a.g.e.*, s. 157.

69 Alasya, *a.g.e.*, s. 193; Ahmet C. Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs: Son İki Yıl (1958-60)*, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, Ankara 2000, s. 49-62; Cankut, *a.g.e.*, s. 146.

70 Gürel, *a.g.e.*, s. 154-155; Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs: Son İki Yıl (1958-60)*, s. 75-110; Cankut, *a.g.e.*, s. 148.

71 Alasya, *a.g.e.*, s. 195.

72 Yellice, *a.g.e.*, s. 282.

Diğer yandan, Türkiye, İngiltere, Kıbrıs ve Yunanistan arasında, Kıbrıs'ın statükosunu ve egemenliğini korumak amacıyla imzalanan Garanti Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmanın üçüncü maddesine göre, anlaşma hükümlerinin herhangi birinin ihlal edilmesi halinde Yunanistan, Türkiye ve İngiltere garantör ülkeler olarak gerekli girişimleri yapacak, birlikte hareket etme imkânı bulunmadığı takdirde garantörlerden biri antlaşmaların oluşturduğu durumu (*state of affairs*) yeniden tesis etmek üzere tek başına hareket edebilecekti⁷³. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından 1960 yılının Aralık ayında seçimler gerçekleştirildi ve Başpiskopos Makarios Cumhurbaşkanı, uzun yıllar boyunca Kıbrıs Türk toplumunun liderliğini yapmış olan Dr. Fazıl Küçük Cumhurbaşkanı yardımcısı oldu⁷⁴.

1. 1963 Yılı Sonundan İtibaren Türk Kamuoyunun Tepkisine Neden Olan Gelişmeler

Kıbrıs'ın bağımsızlığını elde etmesi ve Ada'daki toplulukların anayasal çerçevede haklara sahip olması Ada'daki gerginliğin sona ermesini sağlayamadı ve kısa bir süre içerisinde yeniden şiddet olayları gerçekleşti. Şiddet eylemlerinin yanı sıra Ada'daki siyasi istikrarsızlık da devam ediyordu. Örneğin Makarios'un Belgrad'da düzenlenecek Bağlantısızlar Konferansı'na katılacağını açıklaması anayasanın çiğnenmesi anlamına geliyordu.

Ada içerisinde de anayasadan kaynaklanan bazı siyasi anlaşmazlıklar yaşanmaktaydı⁷⁵. Makarios'un belediyeler kanunuyla ilgili kararı Ada'daki Türk topluluğu tarafından kabul edilmedi⁷⁶. Türkiye'nin çabalarına rağmen⁷⁷ Kıbrıslı Türklerin gerekli onayı vermemesi nedeniyle vergi yasası çıkarılamadı⁷⁸. EOKA mensupları tarafından kurulan Bütün Kıbrıs Birliği isimli örgütün, Türklerin yönetimde hakkı olmadığını ve *enosis*'i gerçekleştireceklerini duyurması gerilimi daha da artırdı⁷⁹. Makarios 30 Kasım 1963'te anayasanın tadil edilmesi gerektiğini ilân etmesi ise siyasi krizin en üst seviyeye yükselmesine neden oldu. Makarios'un Cumhurbaşkanı ve yardımcısının veto haklarının iptal edilmesi, vergi yasalarında meclislerin veto yetkisine son verilmesi ve belediyelerin ve adli sistemin birleştirilmesi gibi talepleri içeren on üç maddelik teklif⁸⁰, 6 Aralık'ta Türkiye tarafından reddedildi⁸¹. Türk nüfusunun Ada'nın yaklaşık %20'sini oluşturmasına rağmen mecliste ve idarede %30, orduda %40'lık bir temsil oranına sahip olması haksızlık olarak görülüyordu⁸².

Makarios'un bu çıkışının ardından Aralık ayında Kıbrıs tarihinde dönüm noktası olacak olan bir dizi şiddet olayları gerçekleşti. 21 Aralık'ta içerisinde Türklerin bulunduğu bir aracın durdurularak içerisinde bulunan Kıbrıslı Türklerin Rumlar tarafından aranılmak

73 Atun, *a.g.e.*, s. 67.

74 Akbulut, *a.g.e.*, s. 159.

75 Yeşilbursa, *a.g.m.*, s. 1994.

76 Cankut, *a.g.e.*, s. 177.

77 Hasgüler, *a.g.e.*, s. 224.

78 Melek Fırat, *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1997, s. 116-117.

79 Cankut, *a.g.e.*, s. 189.

80 Thomas Ehrlich, *International Crisis and the Role of Law: Cyprus 1958-1967*, Oxford University Press, London 1974, s. 37.'den aktaran Fırat, *a.g.e.*, s. 123-124; Ahmet C. Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Cumhuriyet Yılları ve Ortaklığın Sonu 1960-1964*, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, Ankara 2003, s. 374-375.

81 Alasya, *a.g.e.*, s. 219; Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Cumhuriyet Yılları ve Ortaklığın Sonu 1960-1964*, s. 376.

82 Copeaux, Mauss-Copeaux, *a.g.e.*, s. 54.

istenmesi, Ada'da geri dönüşü olmayan ve *Kanlı Noel* olarak bilinen hadiseleri başlattı⁸³. İki kişinin öldüğü ve beş kişinin yaralandığı olayın⁸⁴ Türk topluluğunda büyük bir tepkiye neden olması üzerine Rumlar ve Türkler arasında çatışmalar meydana geldi⁸⁵. Bu sırada Makarios 22 Aralık'ta Garanti Antlaşması'nın geçerliliğini kabul etmediklerini ilân etti ve bu ilânın uluslararası alanda kabulü için BM'ye başvurabileceklerini açıkladı⁸⁶. Aynı gün Fazıl Küçük'ün yaptığı sükûnet çağrısı ise Kıbrıs Radyosu'nda yayımlanmadı⁸⁷. 23 Aralık'tan itibaren daha da artan terör eylemleri 24-25 Aralık gecesinde doruk noktasına ulaştı ve bu tarihte Türklere yönelik büyük katliamlar gerçekleşti⁸⁸. Olaylar üzerine Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'ye müracaat ederek Ada'ya müdahale edilmesini teklif etti⁸⁹. 24 Aralık'ta Türkiye, Yunanistan ve İngiltere ortak bir bildiri yayımlayarak Kıbrıs'taki karışıklıklara son verilmesi ve ateşkes ilân edilmesi çağrısında bulundu⁹⁰. Fazıl Küçük'ün verdiği sayılara göre dört yüzün üzerinde Türk hayatını kaybetmişti⁹¹.

İngiltere ve Yunanistan'ın müdahale çağrısına yanıt vermemesi⁹² üzerine Türkiye antlaşmadan doğan hakka dayanarak harekete geçti ve Türk Hava Kuvvetleri'ne ait savaş uçakları 25 Aralık'ta Lefkoşa üzerinde uyarı uçuşu yaptı ve Türk donanması Akdeniz'e açıldı⁹³. Türk uçaklarının gerçekleştirdiği harekât üzerine Rusya, Makarios'un arkasında olduğunu ve Rumların hava sahası ihlali iddiasıyla ilgili BM başvurusunu destekleyeceklerini açıkladı. Rum basınında da "Rusları çağırmak için ne bekliyoruz" başlıkları atılmaktaydı⁹⁴. Türkiye'nin bu kararının ardından İngiltere ve Yunanistan olayların bastırılması için harekete geçti. Türk ve Yunan birliklerinin kendi soydaşlarının bulunduğu mevkilerde emniyet tedbirlerini almaları kararlaştırıldı⁹⁵. İhtar uçuşlarının ardından EOKA ateşkes ilân etmek zorunda kalsa da hadiseler kesilmeden devam etti ve birçok Türk köyü EOKA tarafından kuşatma altına alındı⁹⁶.

Kıbrıs'ta yaşanan terör, kamuoyunda ciddi bir tepkiyle karşılandı. 24 Aralık'ta İstanbul Üniversitesi öğrencileri tarafından halkın da katılım sağladığı büyük bir miting düzenlendi ve mitinge Türk Ordusuna olaylara müdahale etme çağrısında bulunuldu⁹⁷. Ankara'da düzenlenen protestoların ardından gençlerle görüşen İsmet İnönü, kendilerinin Türk

83 Kanlı Noel'le ilgili ayrıntılı bilgiler için bkz.: Fulya Yurdagün, *1955-1965 yıllarında Türkiye Basınında Kıbrıs Sorunu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi 2008, s. 119-128; Ulvi Keser, *Kıbrıs'ta Kanlı Noel: 24 Aralık 1963*, Türk Şehitlikleri İmar Vakfı İktisadi İşletmesi, İstanbul 2019; Oğuz Yucel, *Kıbrıs'ta Türklere Karşı İşlenen Uluslararası Suçlar (1955-1974)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi 2020, s. 74-90.

84 Cankut, *a.g.e.*, s. 191.

85 Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Cumhuriyet Yılları ve Ortaklığın Sonu 1960-1964*, s. 415; Akman, *a.g.m.*, s. 84.

86 Gazioğlu, *a.g.e.*, s. 415; Cankut, *a.g.e.* s. 191.

87 Cankut, *a.g.e.* s. 191.

88 Alasya, *a.g.e.*, s. 221.; Aralık ayındaki katliamların detayları için bkz.: Faruk Akın Emek, *1958-1974 Yılları Arasında Kıbrıs'ta Yerel Basında Rum Mezalimi*, Adnan Menderes Üniversitesi 2014, s. 52-66.

89 Alasya, *a.g.e.*, s. 222; Cankut, *a.g.e.*, s. 192.

90 Cankut, *a.g.e.*, s. 192.

91 Ergenekon Savrun, *1960 ve 1974 Yılları Arasında Türkiye ve İngiltere'nin Karşılaştırmalı Kıbrıs Politikaları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi 2017, s. 355.

92 Dışişleri Bülteni, Temmuz 1964, s. 5.

93 Alasya, *a.g.e.*, s. 224; Fırat, *a.g.e.*, s. 126; Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Cumhuriyet Yılları ve Ortaklığın Sonu 1960-1964*, s. 427; Cankut, *a.g.e.*, s. 192; Dilek Yiğit Yüksel, "Kıbrıs'ta Yaşananlar ve Türk Mukavemet Teşkilatı (1957-1964)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 34, S. 98 (2018), s. 351.

94 Yüksel, *a.g.m.*, s. 354.

95 Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Cumhuriyet Yılları ve Ortaklığın Sonu 1960-1964*, s. 428; Cankut, *a.g.e.*, s. 193.

96 Alasya, *a.g.e.*, s. 224.

97 Cankut, *a.g.e.*, s. 191-192.

Hükûmetine güvenmelerini istedi. 27-28 Aralık'ta radyoda Kıbrıs'ta öldürülen Türklere hürmet göstermek adına matem yayınları yapıldı⁹⁸.

Makarios'un 1 Ocak 1964'te garanti ve ittifak antlaşmalarını tek taraflı olarak feshettiğini açıklaması⁹⁹ Kıbrıs sorununun tamamen çıkmaza girmesine neden oldu. İngiltere'nin tepkisi üzerine Makarios geri adım atarak anlaşmaları feshetmediklerini, feshedilmesini arzuladıklarını beyan ettiklerini söyledi¹⁰⁰. Diğer yandan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fazıl Küçük'ün aracından Cumhurbaşkanı Yardımcısı forsunu sökmesi, Türk bakanların kabine toplantılarına katılmama kararı alması ve Türkler tarafından ayrı bir emniyet teşkilatının kurulması¹⁰¹, Ada'daki hadiselerin geri dönülemez bir sürece girdiğinin işareti oldu. Ocak ve Şubat aylarında kitlesel göçler yaşandı¹⁰².

Meseleye çözüm bulmak adına ilgili tarafların dışişleri bakanları, İngiltere'nin teklifi üzerine¹⁰³ 13 Ocak'ta Londra'da bir araya geldi¹⁰⁴. Toplantılara Ada'daki Türk ve Rum toplulukların temsilcileri de katıldı. Görüşmelerde Rum tarafı Ada'da Türklere tanınan hakların düzenlenmesini, garanti ve ittifak antlaşmalarının feshedilmesini talep etti¹⁰⁵. Türk toplumunun temsilcileri ise iki toplumun artık birlikte yaşayamayacağını ve iki toplumlu bir federasyon kurulması gerektiğini ileri sürdü¹⁰⁶. Türkiye de Türklerin güvenlikleri için belirli bölgelerde toplanması gerektiğini savunuyordu¹⁰⁷. İngiltere garantör ülkelerin müdahale hakkının BM'ye devredilmesini savunurken Türkiye buna karşı çıkmaktaydı¹⁰⁸.

Diğer yandan Ada'daki terör eylemlerinin durdurulabilmesi amacıyla İngiltere, NATO askerlerinden oluşacak bir kuvvetin görevlendirilmesini talep etti. İngiltere'nin planına göre söz konusu kuvvet, bin adedi ABD askeri olmak üzere yaklaşık on bin personelden oluşacak, birlikler bir İngiliz komutanın emrinde olacak ve görev süresi üç ay ile sınırlandırılacaktı. Bu süre zarfında taraflar ayrıca müdahale haklarını kullanmayacaktı¹⁰⁹. Bu talebe karşı Türk tarafı, Türkleri ancak Türk askerlerinin koruyabileceğini, Ada'daki Türk askerlerinin sayısının artırılması koşuluyla bu teklifi kabul edebileceklerini belirtti. Yunan tarafı da teklife sıcak bakıyordu. Makarios ise NATO varlığının Türklerin lehine olacağını düşünüyor ve çözümün BM vasıtasıyla gerçekleşmesi gerektiğini savunuyordu¹¹⁰. Tarafların uzlaşa sağlayamaması nedeniyle konferans 31 Ocak'ta dağıldı.

İngiltere, Türkiye ve ABD'nin onayını aldıktan sonra meseleyi BM Güvenlik Konseyine götürdü. İngiltere'nin girişimi Yunanistan tarafından memnuniyetle karşılandı ve 18 Şubat günü görüşmelere başlandı¹¹¹. İngiltere BM Barış Gücü'nün Ada'da asayiş temin etmesini,

98 *a.e.*, s. 193.

99 Alasya, *a.g.e.*, s. 225; Atun, *a.g.e.*, s. 205; Cankut, *a.g.e.*, s. 195.

100 Cankut, *a.g.e.*, s. 195.

101 *a.g.e.*, s. 196.

102 Copeaux, Mauss-Copeaux, *a.g.e.*, s. 61.

103 Dışişleri Belleteni, Temmuz 1964, s. 5.

104 Cankut, *a.g.e.*, s. 196.

105 Alasya, *a.g.e.*, s. 231.

106 Atun, *a.g.e.*, s. 205.

107 Faruk Sönmezoğlu, *Tarafların Tutum ve Tezleri Açısından Kıbrıs Sorunu (1945-1986)*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1991, s. 60; Yeşilbursa, *a.g.m.*, s. 1995-96.

108 Cankut, *a.g.e.*, s. 197.

109 *Dışişleri Belleteni*, Temmuz 1964, s. 6-7; Atun, *a.g.e.*, s. 208.

110 Alasya, *a.g.e.*, s. 232; Akman, *a.g.m.*, s. 85; Cankut, *a.g.e.*, s. 200.

111 Cankut, *a.g.e.*, s. 203.

Türkiye ve Yunanistan'ın Ada'daki BM varlığı sürdüğü müddetçe Garanti Antlaşması'nın kendilerine verdiği yetkiyi kullanmamasını teklif etti. Rum tarafı ise Barış Gücü'nün BM Güvenlik Konseyinin emrinde olmasını ve Garanti Antlaşması ile Londra ve Zürih Antlaşmalarının feshedilmesini istedi¹¹². Yunan tarafı da söz konusu antlaşmaların gözden geçirilmesi gerektiği kanaatindeydi¹¹³. Görüşmelerde Rusya ve Çekoslovakya hariç diğer ülkelerin temsilcileri Rumların tezinin karşısında yer aldı ve konseyin mevcut antlaşmaları düzeltme veya feshetme yetkisine sahip olmadığı ifade edildi¹¹⁴. Bu sırada Makarios, Rusya ile temas kurdu ve 24 Şubat'ta Kıbrıs ile Rusya arasında hava savunma antlaşması imzalandı¹¹⁵.

4 Mart'ta BM Güvenlik Konseyinde alınan kararda, antlaşmalarla ilgili ülkelere tanınan müdahale hakkına riayet edilmekle beraber¹¹⁶ tarafların Ada'ya müdahale etmesinden kaçınmaları çağrısı yapıldı ve bir BM Barış Gücünün oluşturulması teklif edildi. Teklif, ilgili ülkeler tarafından kabul edilmesiyle yürürlüğe girdi¹¹⁷. Takip eden günlerde Hükûmet, Ada'daki Türkler ile Rumlar arasındaki teması önlemeye yönelik Yeşil Hat anlaşmasına uyulması, Ada'da ateşin kesilmesi, Türklere uygulanan kuşatmaların kaldırılması ve Türk esirlerin geri verilmesini aksi halde Garanti Antlaşması'na dayanarak harekete geçme hakkını kullanacağını Makarios'a bildirilmesi kararını aldı¹¹⁸.

Kıbrıs'ta yaşanan hadiseler Türkiye'de yankı uyandırmaya devam ediyordu. 12 Mart 1964'te Kıbrıslı öğrenciler hadiseleri protesto etmek amacıyla bir yürüyüş düzenledi. Ertesi gün Ankara'da binlerce üniversite öğrencisi ve halkın katılımıyla büyük bir miting daha düzenlenerek Kıbrıs'ta Türklere karşı yapılan saldırılar protesto edildi¹¹⁹. Bu gelişmeler ek olarak 16 Mart'ta Yunanistan Büyükelçiliğine verilen bir nota ile "İkâmet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi"nin feshedildiği bildirildi¹²⁰. 6 Nisan'da da "Vize Muafiyet Anlaşması" askıya alındı¹²¹.

112 a.g.e., s. 204.

113 a.g.e., s. 206.

114 Alasya, a.g.e., s. 233-234.

115 a.g.e., s. 234.

116 Karar metninde yer alan "BM üyelerinin herhangi bir devletin siyasi bağımsızlığına veya toprak bütünlüğüne karşı kuvvet kullanmaktan veya tehditte bulunmaktan çekinmeleri gerektiği" şeklindeki ifade Makarios tarafından Garanti Antlaşması'nın geçersiz kılındığı şeklinde yorumlanmıştır. Bkz.: Cankut, a.g.e., s. 208. Karar metni şöyledir:

"Considering the positions taken by the parties in relation to the treaties signed at Nicosia on 16 August 1960, Having in mind the relevant provisions of the Charter of the United Nations and, in particular, its Article 2, paragraph 4, which reads:

'All Members shall refrain in their international relations from the threat or use of force against the territorial integrity or Political independence of any State, or in any other manner inconsistent with the Purposes of the United Nations',

1. Calls upon all Member States, in conformity with their obligations under the Charter of the United Nations, to refrain from any action or threat of action likely to worsen the Situation in the sovereign Republic of Cyprus, or to endanger international peace"

<https://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/KIBRIS/BMGUvenlikKonseyikarari1964186.pdf> (erişim tarihi 21.07.2022)

117 Dışişleri Belleteni, Temmuz 1964, s. 7-10.; Akman, a.g.m., s. 86.

118 BCA, "30-18-1-2 / 176 - 14 - 18", 12.03.1964.; Dışişleri Belleteni, Temmuz 1964, s. 98-99; Cankut, a.g.e., s. 210.

119 Cankut, a.g.e., s. 209-210.

120 Dışişleri Belleteni, Temmuz 1964, s. 17-18.

121 Dışişleri Belleteni, Temmuz 1964, s. 18.

BM kararının Ada'daki şiddetin sona ermesini sağlayamamasının ardından Türkiye, Garanti Antlaşması'ndan doğan hakkını kullanmak üzere harekete geçti ve ilk olarak 16 Mart'ta Kıbrıs'a askeri harekât düzenleyebilmek için Meclis tarafından Hükûmete yetki verildi. Karar, 4 çekimser oya karşı 487 oyla alındı¹²². Bu sırada Rus lider Kruşçev, 26 Mart'ta Makarios'a bir mesaj göndererek Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etmesi durumunda Rusya'nın Kıbrıs'a her türlü yardımda bulunacağını taahhüt etti¹²³.

Türkiye'nin müdahale kararı ABD tarafından sert bir tepkiyle karşılandı. Türkiye'ye, ABD Başkanı Johnson tarafından gönderilen mektup vasıtasıyla Ada'ya müdahale etmemesi ihtarında bulunuldu. Johnson mektupta¹²⁴, Türkiye'ye verilen silahların komünist yayılmacılıkla mücadele bağlamında verildiğini hatırlatarak Türkiye'nin Kıbrıs'a bu silahları kullanarak müdahalede bulunamayacağını belirtmekte, müdahale neticesinde Sovyetlerin Türkiye'ye saldırması söz konusu olursa NATO'nun Türkiye'yi koruma konusunu istişare etmek zorunda kalacaklarını vurgulamaktaydı. ABD, Kıbrıs meselesi dolayısıyla Türkiye ile Yunanistan arasında bir çatışma durumunun ortaya çıkmasını ve olası bir harekâta Kıbrıs'a Sovyetler Birliği'nin müdahale etme imkânının doğmasını istemiyordu. Mektubun içerdiği sert üslup, kamuoyu tarafından bilinmesi de ABD'nin Türkiye'yi Kıbrıs'a müdahale etmekten alıkoyması kamuoyundaki ABD karşıtlığını körükledi.

Mektubu takiben İnönü, aynı ay içerisinde Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Dışişleri Komisyonu Başkanı Nihat Erim ve diğer görevlilerle birlikte Johnson'ın daveti üzerine 21 Haziran'da¹²⁵ ABD'ye giderek Başkan Johnson ile bir araya geldi. İnönü görüşmenin ardından düzenlediği basın toplantısında *enosisi* sadece Ada'nın Türkler ve Rumlar arasında taksim edilmesi şartıyla kabul edebileceklerini belirtti¹²⁶. Benzer bir şekilde Londra'da İngiliz Başbakanıyla yapılan görüşmelerin ardından yayımlanan bildiride anayasal düzenin devamı ve mevcut antlaşmaların geçerliliği üzerine vurgu yapan bir bildiri yayımlandı¹²⁷. İnönü seyahatlerin ardından yaptığı açıklamada Türkiye'nin taksim ya da federasyon çözümlerinden birini kabul edeceğini¹²⁸ ve BM'de Türkiye'nin kabul etmeyeceği bir kararın alınamayacağını söyledi¹²⁹.

Türkiye'nin diplomatik girişimlerine paralel olarak Yunanistan'ın askeri tahkimatı da devam etmekteydi. Basında yer alan haberlere göre Yunanistan Ada'ya personel ve silah getirmekte¹³⁰ ve Meis Adası'na yığınak yapmaktaydı. Söz konusu yığınak üzerine Türkiye Yunanistan'a nota verse de Yunanistan Türkiye'nin iddialarını kabul etmiyordu¹³¹.

Kıbrıs geriliminin tırmanması ve bahsedilen stratejik hassasiyetler nedeniyle ABD Kıbrıs meselesinin halledilmesi için arabulucu rol üstlenerek tarafları bir araya getirmeye çalıştı.

122 Cankut, *a.g.e.*, s. 211.

123 Yurdağün, *a.g.e.*, s. 136.

124 Mektubun tam metni için bkz: *Foreign Relations of the United States, 1964-1968*, C. XVI, Cyprus; Greece; Turkey, United States Government Printing Office, Washington 2000, Document 54, s. 107-111.

125 BCA, "30-18-1-2 / 178 - 34 - 3", 20.06.1964.; *Dışişleri Belleteni*, Temmuz 1964, s. 16.

126 Şahin Güneş, *Tarih Çalışmalarına Kaynak Olarak Tercüman, Cumhuriyet, Milliyet, Hürriyet Gazetelerinde Kıbrıs Sorunu (1954- 1974)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi 2006, s. 76.

127 Ahmet Gülen, *İnönü Hükümetleri'nin Kıbrıs Politikası (1961-1965)*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi 2011, s. 176.

128 Güneş, *a.g.e.*, s. 77.

129 *Akşam*, 3 Temmuz 1964, s. 1.

130 *Hürriyet*, 4 Temmuz 1964, s. 1.

131 *Akşam*, 4 Temmuz 1964, s. 7.

BM'nin arabulucu olarak tayin ettiği isim, Tuomioja olsa da görüşmelerde gayri resmi arabulucu olarak ABD Dışişleri eski bakanı Dean Acheson görevlendirildi. Yunan Hükûmeti başta görüşmelere katılmayı kabul etmemesine¹³² rağmen daha sonra bu fikirlerinden vazgeçerek Cenevre'ye bir heyet gönderdi.

Görüşmeler 9 Temmuz günü başladı¹³³. Yunan tarafının talebine uygun olarak Türk ve Yunan temsilciler aynı masada bir araya gelmediğinden, Acheson taraflarla ayrı ayrı görüşüp önerilerde bulundu. Müzakerelerin ardından Acheson 14 Temmuz'da teklifini sundu. Teklife göre Karpas Yarımadası'nın bir kısmı Türkiye'ye devredilecek ve Rumların ya da Yunanistan'ın egemenliği altındaki Türkler çoğunlukta oldukları bölgelerde *self-government* hakkına sahip olacaklardı. Buna ek olarak Meis Adası da Türkiye'ye verilecekti. Acheson'ın bu önerisi Türkiye'nin taksim tezine ve Yunanistan'ın *enosis* tezine aynı anda yanıt vermeyi amaçlıyordu¹³⁴. İster taksim, isterse *enosis* olsun İngiltere ve ABD için önemli olan, Ada'nın NATO çatısı altında, Sovyet nüfuzundan uzak kalmasıydı¹³⁵. Teklif Yunanistan tarafından reddedildi¹³⁶.

Görüşmelerin devam ettiği sırada Kıbrıs'ta gerginlik ve çatışmalar devam ediyordu. Ada'daki Rum Meclisi, Türk mahkemelerini kanundışı ilân edilmesini teklif eden bir kanun çıkardı¹³⁷. Rum basınında da Türklerin yerleşim yerlerine verilen suyun, elektriğin ve haberleşme hatlarının kesilmesi tavsiye edilmekteydi¹³⁸. EOKA'nın Türk köylerine yönelik kuşatması da devam ediyordu.¹³⁹ Ayrıca 18 Temmuz'da benzin, gaz ve mazot taşıyan tankerlerin Türk bölgelerine girmesi ve Kızılay yardımlarını taşıyan bir geminin Magosa'ya ulaşması Rumlar tarafından engellenmişti¹⁴⁰.

Dönem içerisinde gerçekleşen hadiselerden bir diğeri Erenköy kuşatmasıydı. Türkiye'de Kıbrıs konusunda halkın bilgilendirilmesi noktasında basın etkinliği bu dönemde de devam ediyordu. *Hürriyet* tarafından hazırlanan "Kıbrıs'ta Ölüm Kalım Savaşı" isimli film bu faaliyetlerden biriydi. 21 Aralık 1963'ten itibaren Kıbrıs'ta yaşanan hadiseleri anlatacak olan filmin 22 Temmuz'da 185 sinemada gösterime girmesi planlanıyordu¹⁴¹.

Erenköy, Türkiye'nin Kıbrıs Türklerine verdiği destek için oldukça stratejik bir bölgeydi ve zaman içerisinde burada hatırı sayılır miktarda tahkimat gerçekleştirilmişti. Türkiye'de eğitim gören 500 kadar Kıbrıs Türkü öğrenci¹⁴² Erenköy'e gelerek burada savunma pozisyonuna geçmesi Rum yönetimini harekete geçirdi ve tatbikat adı altında bölgeye 6 Ağustos itibarıyla operasyon başlatıldı. Erenköy'deki direnişçiler Rum saldırılarını altında oldukça zor bir durumda iken Türk Hava Kuvvetleri müdahalede bulundu ve ardından

132 *Hürriyet*, 7 Temmuz 1964, s. 7.

133 Cenevre görüşmeleri için bkz.: Nihat Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, Ajans-Türk Matbaacılık, Ankara t.y., s. 341-71, 372-377, 393-410.

134 Fırat, *a.g.e.*, s. 136.

135 Cihat Göktepe, Tuba Ünlü Bilgiç, "İngiliz Güvenlik ve Dış Politikasında Kıbrıs (1945-1974)", *Bilgi*, S. 68 (2014), s. 155.

136 Alasya, *a.g.e.*, s. 236.

137 *Hürriyet*, 12 Temmuz 1964, s. 7.

138 *Akşam*, 11 Temmuz 1964, s. 1.

139 *Akşam*, 18 Temmuz 1964, s. 1.

140 *Hürriyet*, 19 Temmuz 1964, s. 1.

141 a.y.

142 Yüksel, *a.g.m.*, s. 360.

BM tarafından 9 Ağustos'ta ateşkes ilân edildi¹⁴³. Yine aynı gün ateşkes ilânından önce Rus lider Kruşçev, İnönü'ye harekâtın durdurulmasını ve harekâtın Türkiye için nelere mal olabileceğinin düşünölmelerini gerektiğini vurgulayan bir mektup göndermiş,¹⁴⁴ Rus basınında Türkiye "korsan" ve "mütecaviz" olarak vasıflandırılmıştı¹⁴⁵. Harekât sırasında Makarios, Rusya'dan yardım istemiş ve Rus idaresi Makarios'a, Sovyet Hükümetinin Kıbrıs'a yapılacak bir saldırı karşısında seyirci kalmayacağını söylemişti¹⁴⁶.

Erenköy müdahalesinin kamuoyunda etki yaratan en trajik hadisesi Cengiz Topel isimli pilotun vefat etmesi oldu. Müdahale sırasında uçağı hasar alan Cengiz Topel paraşötle atlayarak kurtulsa da Rumlara esir düşmüş ve esaret altındayken Rumlardan tarafından işkenceyle öldürölmüştü. Topel'in cenazesi 14 Ağustos'ta Türkiye'ye getirildi ve Başbakan İnönü ve üst düzey yetkililerin de katıldığı bir cenaze töreni düzenlendi. On binlerce insanın katıldığı cenaze törenine dair haberler gazetelerde tam sayfa olarak yer aldı¹⁴⁷.

Bu sırada Cenevre görüşmelerinde taraflar arasında müzakereler yeniden başlamıştı. Türk tarafı Acheson'ın yapmış olduğı teklifi müzakere zemini olarak kabul etmekteydi. Yunanistan Acheson'ın planında bir değışiklik yaparak yeni bir öneride bulundu. Bu öneriye göre Türkiye'ye 32 kilometrekarelik bir alan verilecek ve bu alan sadece deniz ve hava üssü olarak 30 yıllığına Türkiye'ye kiralanacaktı. Acheson bu teklifi 50 kilometrekare ve 50 yıl olarak iyileştirse de Türkiye, Acheson'ın ilk teklifini temel aldığından öneriyi reddetti¹⁴⁸. Makarios da Türklere herhangi bir şekilde toprak verilmesinden yana değıldi¹⁴⁹. Bunun üzerine ABD görüşmelerden çekildi ve Cenevre görüşmeleri 31 Ağustos'ta sona erdi¹⁵⁰.

2. 27 Ağustos-1 Eylül 1964 Tarihleri Arasında Ankara ve İstanbul'da Düzenlenen Mitingler ve İzmir'de Yaşanan Olaylar

1963 yılı sonundan itibaren yaşananlar ve özellikle ABD'nin arabuluculuğunda sürdürölen müzakerelerden netice alınamaması kamuoyunu derinden etkiledi. 27 Ağustos-1 Eylül 1964 tarihleri arasında taşkınlıklar da içeren bir dizi miting gerçekleştirildi. Dışişleri Bakanı Erkin'in, Hürriyet gazetesi yazarı Cüneyt Arcayürek' verdiğı röportajda "Herkes karşımızda, Rusya müdahale ederim diyor. Amerika, kıpırdamayın diye haber gönderiyor"¹⁵¹ şeklindeki ifadesi sadece karar alıcıların değıl, kamuoyunun da içinde bulunduğı sıkışmışlık duygusunu yansıtıyordu.

İlk miting 27 Ağustos'ta Ankara'da gerçekleşti. Üniversite öğrencileri tarafından organize edilen mitinglerde Amerikan karşıtı söylemler ön plana çıktı ve bin kişilik bir grup, "Amerika, gururumuzla oynama", "Dolarlarınızla bizi satın alamazsınız", "Menfaat eşittir Amerika," "Yankee go home" gibi sloganları içeren dövizlerle Atatürk Bulvarı'nda dolaştı. Gösterilere polis tarafından müdahale edilse de polisin müdahalesi zayıf kaldı ve

143 *Dışişleri Belleteni*, Ekim 1964, s. 9-10; Alasya, *a.g.e.*, s. 237; Fırat, *a.g.e.*, s. 138-139; Copeaux, Mauss-Copeaux, *a.g.e.*, s. 63; Gülen, *a.g.e.*, s. 189.

144 *Dışişleri Belleteni*, Ekim 1964, s. 31; Erim, *a.g.e.*, s. 185; Gülen, *a.g.e.*, s. 188-189.

145 Yurdagün, *a.g.e.*, s. 155.

146 *Akşam*, 16 Ağustos 1964, s. 1.

147 *Akşam*, 15 Ağustos 1964, s. 1.; *Hürriyet*, 15 Ağustos 1964, s. 1.

148 *Dışişleri Belleteni*, Ekim 1964, s. 8.; Fırat, *a.g.e.*, s. 137; Savrun, *a.g.e.*, s. 406.

149 Savrun, *a.g.e.*, s. 407.

150 Gülen, *a.g.e.*, s. 192.

151 *Hürriyet*, 28 Ağustos 1964, s. 1.

göstericiler dağıtılamadı. Hatta polisin emniyete götürmek istediği öğrenciler, arkadaşları tarafından polisin elinden geri alındı. Göstericiler ayrıca ABD Büyükelçiliğine girme girişiminde bulundu. Ancak bu girişim polis tarafından engellendi. Girişimin başarısız olmasının ardından öğrenciler “Ordu, ordu, çok yaşa. NATO neredesin?” sloganlarıyla Kızılay’a yöneldi ve mitinge ertesi gün devam etme kararı alarak dağıldılar¹⁵². Gösteri basında Amerikan karşıtı bir gösteri olarak yorumlandı¹⁵³. Bu arada mitingin gerçekleştiği gün, İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği Başkanı Osman Zeki Telci ve Milli Türk Talebe Birliği tarafından iki bildiri yayımlandı. Bildirilerde, gerekirse silahlanmaya hazır oldukları beyan ediliyordu¹⁵⁴.

Miting söylendiği gibi ertesi gün de devam etti. Mesai bitiminin ardından Saat 17’de memurların ve subayların mitinge katılmasıyla kalabalık birdenbire büyüdü. Zafer Anıtı önünde konuşma yapan bir hukuk öğrencisi “Amerika’yı takbih ederek” amaçlarına ulaşacaklarını iddia etmekteydi. Konuşma sırasında kalabalık tarafından “Ordu Kıbrıs’a” sloganları yükseliyor, göstericilerin taşıdıkları dövizlerde “Dostumuz sanmıştık seni, ama düşmanımız çıktın”, “Amerika, dost musun düşman mı?”, “Johnson, Kennedy’nin kemiklerini sızlattın” yazan ifadeler bulunuyordu. Eleştirilerden İnönü de nasibini almaktaydı. “İnönü, Kıbrıs’a giden yol sağ ve solun ortasıdır”, “İnönü, politika uysallık değil, kurnazlık” cümleleri yöneltilen eleştirilerden bazılarıydı.

Kalabalık ayrıca “Kalleş Amerika”, “Amerikalı evine dön” sloganlarıyla Amerikan Haberler Merkezi önünde durarak yuhalamalar ve ısıklarla tepkilerini gösterdi. Emniyet Müdürü’nün dağıtmaya muvaffak olamadığı kalabalık Meclisin önüne kadar ilerledi. Bu noktada atlı polislerden ve jandarmalardan kurulu barikatı geçemeyen kalabalığa seslenen Tuğgeneral Sabri Koçak, “Yerden göğe kadar haklısınız. Hepimizin yüreği yanıyor. İçimiz kan ağlıyor. Bir noktayı hatırlayın. Başımızda İnönü var. Bu işi halledeceğiz” diyerek kalabalığın dağılmasını istedi. Ancak kalabalık dağılmadı ve ABD Büyükelçiliğine yöneldi. Taşıdıkları dövizleri Büyükelçiliğin bahçesine atan kalabalık “Kahrolsun Amerika”, “Kalleş Amerika”, “Kahpe Amerika” diye bağırırdıktan sonra Yunan Elçiliğine doğru harekete geçti. Yunan Elçiliği taşlandı ve Elçiliğin neredeyse kırılmadık camı kalmadı. Bu esnada Alman ve Pakistan Büyükelçiliğinin önünden geçilirken bu ülkeler lehine sloganlar atıldı. Kalabalık Yunan Elçiliği önünde yaptığı protestonun ardından İnönü’nün evine geldi ve “İsmet Paşa, çizmeyi giy”, “Politikayı değiştir İsmet Paşa” şeklinde tezahüratta bulundu. Birleşik Arap Cumhuriyeti (Mısır) ve Çekoslovakya Elçilikleri de kalabalığın yuhalamalarına maruz kalmıştı¹⁵⁵. Ayrıca aynı gün Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı tarafından bir basın bülteni yayımlandı. Bültende geçici ve günlük politikalar takip edildiği suçlamasında bulunulmakta ve ABD ile Avrupa ülkelerinin Kıbrıs konusundaki “bilgisizliği” eleştirilmekteydi. Bildirinin en dikkat çekici noktası, ABD ve Avrupa ülkeleriyle olan ilişkilerin gözden geçirilmesi ve ilerleyen yıllarda “daha faydalı bir ortama” gidilmesinin talep edilmesiydi¹⁵⁶. Bu sırada Türkiye Mili Talebe Federasyonu bir bildiri yayımlayarak vatandaşları İstanbul mitingine

152 a.y.

153 *Akşam*, 28 Ağustos 1964, s. 1.

154 *Akşam*, 28 Ağustos 1964, s. 7.

155 *Hürriyet*, 29 Ağustos 1964, s. 7.

156 BCA, “30-1-0-0 / 72 - 454 - 8”, 28.08.1964.

çağırıldı¹⁵⁷. Mitingin ardından altı öğrenci Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'na muhalefet iddiasıyla tutuklanarak hâkim karşısına çıkarıldı¹⁵⁸.

Gösterilerin bir diğer adresi İstanbul'du. Yaklaşık elli binden fazla öğrenci ve vatandaşın katıldığı İstanbul mitingi 29 Ağustos'ta İstanbul Üniversitesi önündeki Atatürk Anıtı önünde başladı. Yaklaşık iki saat süren konuşmaların ardından harekete geçen kalabalık Sultanahmet ve Cağaloğlu istikametine doğru yöneldi. İran Konsolosluğunun önünden geçerken "Yaşasın İran" sloganları atıldı. Valilik önünde duran kalabalık, "Kahpe Amerika", "Kahpe Rusya", "Ordu Kıbrıs'a" sloganları eşliğinde Galata'ya doğru yürüdü. Kalabalık burada İstiklal Caddesi'ni tutan polis barikatı ile karşılaştı. Irak Konsolosluğu yuhalanırken Batı Almanya Konsolosluğu alkışlandı. Kalabalığın bir sonraki istikameti Harbiye oldu ve burada onları Merkez Kumandanı Selami Pekün karşıladı. Olgun tutumları dolayısıyla göstericileri tebrik eden Pekün, Hükûmetin gereken her şeyi yaptığını söyledi ve miting Beşiktaş'ta Barbaros Türbesi'nin önünde atılan sloganlarla son buldu¹⁵⁹. İstanbul'daki mitingin en dikkat çekici özelliği bir önceki gün Ankara'da yaşanan hadiseler dikkate alınarak emniyet tedbirlerinin artırılmış olmasıydı¹⁶⁰. Bu sayede İstanbul'daki mitingde herhangi bir taşkınlık gerçekleşmedi.

Mitinglerin ardından Başbakan İnönü, 30 Ağustos'ta radyoda bir konuşma yaparak gösterilerin kanunsuz olduğunu ileri sürdü ve hadiselerin Kıbrıs davasına zarar vereceğini söyledi. İnönü ayrıca, Kıbrıs konusunda son dönemde yaşanan gelişmeleri anlatarak, hiçbir Türk Hükûmetinin milletin ve Meclisin hilafına bir kararı benimseyemeyeceğini ve henüz kabul edilmiş bir teklifin olmadığını belirtti¹⁶¹. Dışişleri Bakanlığı da 31 Ağustos'ta bir bildiri yayımlayarak gösterilerin Hükûmet tarafından organize edildiği yönündeki iddiaları yalanladı¹⁶².

İzmir'de gerçekleştirilen gösterilerin merkezi İzmir fuar alanı oldu. Otuz bir ülkenin katıldığı Uluslararası İzmir Fuarı 20 Ağustos'ta açılmış, ülkenin çeşitli bölgelerinden gelen polislerle birlikte güvenlik tedbirleri artırılmıştı¹⁶³. Özellikle Ankara'daki hadiselerin ardından Amerikan pavyonu ile Amerikan Konsolosluğunda sıkı güvenlik önlemleri alınmıştı¹⁶⁴. Ancak önlemlere rağmen 29 Ağustos gecesi fuar alanında ciddi olaylar yaşandı. Bir kısım üniversite öğrencisi Amerikan pavyonunun önüne gelerek protestoda bulundu ve bildiriler dağıttı. Bildirilerde "Vatandaş, seni haklı olan Kıbrıs davasında haksız çıkarmak isteyenlerle dost olamazsın. Bunun için Amerikan pavyonunu ziyaret etme" şeklinde ifadeler yer almaktaydı. Bu sırada yine gençler tarafından pavyonun etrafına, kimsenin girmemesi için barikat kurulmuştu. Yaklaşık yarım saat kadar süren boykot vali, emniyet müdürü ve belediye başkanının müdahalesi neticesinde sona erdi. Ancak ikinci bir grubun mevcut göstericiler arasına katılması olayların bir anda büyümesine neden oldu. Amerikan pavyonu önünde toplanan kalabalık "Johnson sahte arkadaşı", "Yankee go home", "İnsan

157 *Hürriyet*, 29 Ağustos 1964, s. 7.

158 *Ege Ekspres*, 29 Ağustos 1964, s. 7.

159 *Akşam*, 30 Ağustos 1964, s. 1.; *Hürriyet*, 30 Ağustos 1964, s. 7.

160 Suat Özdağ, *Tarih Çalışmalarına Kaynak Olarak Son Posta ve Yeni İstanbul Gazetelerinde Kıbrıs Sorunu (1954- 1974)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi 2009, s. 464-465.

161 *Hürriyet*, 31 Ağustos 1964, s. 1.; *Dışişleri Belleteni*, Ekim 1964, s. 46-47; Gülen, *a.g.e.*, s. 196.

162 *Dışişleri Belleteni*, Ekim 1964, s. 20.

163 *Ege Ekspres*, 20 Ağustos 1964, s. 7.

164 *Ege Telgraf*, 28 Ağustos 1964, s. 1.

hakları nerede?”, “Bu mudur dostluk” sloganlarını taşıyan dövizlerle protestoda bulundu ve ABD Başkanının fotoğrafını parçaladı. Kalabalığın her geçen dakika artması neticesinde fuar alanına gönderilen güvenlik güçlerinin etkili bir müdahale yapması imkânsız hale gelmişti. Emniyet müdürü ve belediye başkanının sükûnet çağrısı üzerine göstericiler “Gençlik Marşı” eşliğinde ellerindeki sopa ve bayraklarla Rus pavyonunun önüne geldi. Pavyonu koruyan güvenlik güçlerini aşan göstericiler pavyonun kapılarını ve camlarını kırarak Rus pavyonunu tamamen tahrip etti. Bu sefer fotoğrafı parçalanmış isim Kruşçev’di. Hızını alamayan kalabalık tekrar Amerikan pavyonuna yönelerek burayı da tamamen tahrip etti. Pavyondaki makineler parçalanmış, Amerikan bayrağı da yakılmıştı. Amerikan ve Rus pavyonlarının yanı sıra Yunanistan, Bulgaristan, İngiltere, Mısır ve Çekoslovakya pavyonları da tahrip edildi. Gece yarısından itibaren emniyet tedbirleri artırıldı. Bu tedbirler çerçevesinde fuar alanı boşaltıldı, NATO binası ve Amerikalıların evlerinin etrafına askeri barikatlar kuruldu¹⁶⁵.

Göstericilerin büyük bir kısmı saat 22.30 sularında fuar alanının dışına giderek Cumhuriyet Meydanı’ndaki Atatürk heykelinin önünde saygı duruşunda bulundu. Ardından kalabalık, Yunan Konsolosluğuna yönelerek Konsolosluğa saldırıda bulundu. Yunan bayrağını parçaladı. Konsolosluğun ardından tekrar fuar alanına yönelen göstericiler Rus pavyonuna üçüncü kez saldırıda bulunduktan sonra gruplara ayrıldı. Yağmaya kalkışan kırk kadar kişi yakalanarak nezarete alındı¹⁶⁶. İngiltere’nin İzmir Konsolosu aynı gece telefonla Büyükelçiliğe yaşanan olaylarla ilgili bilgi vererek İngiliz pavyonunun ciddi oranda zarar aldığı ancak şu anda askerler tarafından koruma altına alındığını, bütün camların kırıldığını, Britanya bayraklarının indirilerek parçalandığını bildirdi¹⁶⁷.

Göstericilerin saldırılarına maruz kalan başka bir yapı da St. John Anglikan Kilisesi idi¹⁶⁸. Büyükelçiliğe aktarılan bilgilere göre kilise geç saatlerde saldırıya uğramış, camlar ve içerideki mobilyalar tahrip edilmişti¹⁶⁹. 31 Ağustos sabahı İngiliz Büyükelçi Allen, Türk Dışişlerine giderek pavyona ve kiliseye düzenlenen saldırıların neticesinde oluşan zarara dair tazminat talep etme haklarını saklı tuttuklarını bildiren notayı ilettili¹⁷⁰. Türk yetkililer de saldırılar nedeniyle duyulan üzüntüyü aktardı¹⁷¹.

Olayların ardından ABD, Rusya ve İngiltere elçileri incelemelerde bulunmak ve bilgi almak üzere İzmir’e gitti¹⁷². Olayda etkin bir tutum sergilemediği düşünülen İzmir Valisi Niyazi Dalokay merkeze alındı¹⁷³. Hükûmet tarafından yayımlanan bildiride sorumluluk

165 *Ege Ekspres*, 30 Ağustos 1964, 2. Baskı s. 1, 7.

166 *Ege Ekspres*, 30 Ağustos 1964, s. 7.; *Ege Telgraf*, 30 Ağustos 1964, s. 6.

167 TNA, FO 371/174980, “British Pavilion of Izmir Trade Fair Seriously Damaged by Demonstrators, from D. Allen at British Embassy Ankara to J. O. Rennie at Foreign Office, No. 1356”, 30.08.1964.

168 Gülen, *a.g.e.*, s. 195-196.

169 TNA, FO 371/174980, “British Pavilion of Izmir Trade Fair Seriously Damaged by Demonstrators, from D. Allen at British Embassy Ankara to J. O. Rennie at Foreign Office, No. 1356”.

170 TNA, FO 371/174980, “British Pavilion at Izmir Trade Fair Seriously Damaged by Demonstrators, from Denis Allen at British Embassy Ankara to Foreign Office, No. 1361”, 31.08.1964.

171 TNA, FO 371/174980, “British Pavilion at Izmir Trade Fair Seriously Damaged by Demonstrators, from Denis Allen at British Embassy Ankara to Foreign Office, No. 1369”, 01.09.1964; TNA, FO 371/174980, “British Pavilion at Izmir Trade Fair Seriously Damaged by Demonstrators, from Foreign Office to British Embassy Ankara, No. 3353”, 31.08.1964.

172 *Ege Telgraf*, 30 Ağustos 1964, s. 1.

173 Gülen, *a.g.e.*, s. 196.

duygusundan uzak bir anlayışla gerçekleştirilen saldırılardan duyulan üzüntü dile getirildi¹⁷⁴.

Yaşananlar neticesinde fuarın süresiz olarak kapatıldığı duyuruldu. Olaylarda on polis, yirmi sekiz gösterici yaralandı. Seksen iki gösterici ise mahkemeye çıkarıldı. *Ege Ekspres* isimli gazete de iktidarı gösterileri küçük bir olay gibi gösterme çabası içerisinde olmakla suçlarken olayların 6-7 Eylül olaylarına benzediğini ileri sürüyordu¹⁷⁵. İzmir fuar alanındaki zarar bir milyon lirayı bulmuştu¹⁷⁶.

31 Ağustos'ta fuar tekrar açıldı. Seksen iki sanıktan on dokuzu savcılık, kırk yedisi mahkeme kararı ile serbest bırakılırken on altı kişi tutuklandı. Tutuklananlar arasında hiçbir öğrenci yoktu. Ege Yüksek Öğrenim Gençliği, 1 Eylül'de yayımladığı bildiri de öğrencilerin protesto hakkını, usule uygun olarak kullandıkları ve yaşanan üzücü olaylarla bir ilgilerinin olmadığını duyurdu. Ayrıca 2 Eylül tarihi için valilikten miting izni almış olan İzmir Yüksek Tahsil Gençliği fuar alanında yaşananların ardından mitingden vazgeçti¹⁷⁷.

Hadiseler yetkililer tarafından da endişe ile karşılanmıştı. Cenevre görüşmelerinde Türkiye'yi temsil eden Nihat Erim yaşananlara dair düşüncelerini günlüğüne şu şekilde not etmişti: "Dün gene nümayişler olmuş. İstanbul, Ankara ve İzmir'de. Burada fuardaki Rus, Amerikan, Arap ve İngiliz pavyonlarına hücum edilmiş. Bu ne iş? Hükümet buna nasıl müsaade eder? Yoksa önlenemiyor mu? Önce müsamaha mı, sonra kontrolü elden mi kaçırdı? Bu şekilde tecavüzlere varan nümayişin zararı faydasını aşmaz mı? İzmir'de bir de kilise tahrip etmişler."¹⁷⁸

Hükümet 1 Eylül'de hadiselerle ilgili bir bildiri yayımladı. Bildiri de "yaşadığımız şu buhranlı günlerde, memleketimizin huzur ve nizamını muhafaza edecek başlıca kuvvet, aziz vatandaşlarımızın tahrikçilere karşı sağduyuları ve şuurlarıyla gösterecekleri mukavemettir" ifadeleri yer almakta ve verilen zararın tazmin edileceği belirtilmekteydi¹⁷⁹. Ayrıca bildiri de Ankara'da Yunan Elçiliğine, İzmir'de ABD, İngiltere, Rusya, Mısır, Bulgaristan ve Çekoslovakya pavyonlarına, Anglikan Kilisesine ve yabancı ülkelerin bayraklarına yapılan saldırıların sorumsuzluk olduğu, Hükümet ve millet tarafından kesinlikle tasvip edilmediği ifade edildi¹⁸⁰.

Fuar alanına yapılan saldırılar ilgili ülkelerin tepkisini çekmekte gecikmedi. Bulgaristan olayları protesto ederken¹⁸¹ ABD "endişe" ve "üzüntülerini" bildirdi. Olaylarda polisin etkin bir tutum sergileyememesi ABD Konsolosunun tepkisini çekmiş, Konsolos Kenenth A. Byrnes, Emniyet Müdürü'ne "suçlu arıyorsanız kendinizi yoklayın" demişti¹⁸². Sovyet Rusya ise sert bir nota vererek yerel idarecilerin olaylara müsaade ettiğini, fuar alanında gerçekleştirilen saldırılar dolayısıyla Türk Hükümetini şiddetle protesto ettiklerini, Sovyet vatandaşların güvenliğini sağlayacak tedbirlerin alınmasını ve göstericilerin

174 Dışişleri Belleteni, Ekim 1964, s. 20.

175 *Ege Ekspres*, 30 Ağustos 1964, 2. Baskı, s. 1.

176 *Akşam*, 31 Ağustos 1964, s. 1.

177 *Ege Ekspres*, 1 Eylül 1964, s. 7.

178 Nihat Erim, *Günlükler (1925-1979)*, ed. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, C. 2, s. 785.

179 *Ege Ekspres*, 2 Eylül 1964, s. 7.

180 TNA, FO 371/174980, "Declaration of the Turkish Government", 02.09.1964.

181 *Ege Ekspres*, 2 Eylül 1964, s. 1.

182 Gülen, *a.g.e.*, s. 195.

cezalandırılmasını isteyerek, uğranılan zararın tazmin edilmesini isteme hakkını saklı tuttuklarını bildirdi¹⁸³. İngiltere'ye gönderilen notada ise pavyona ve kiliseye düzenlenen saldırılar nedeniyle hissedilen “derin üzüntü” dile getirilerek İngiliz unsurlarına yönelik saldırıları gerçekleştiren kişilerle ilgili yasal sürecin başlatıldığı bildirildi. Ayrıca pavyonun ve kilisenin uğradığı zararın tazmin edileceği taahhüt edildi¹⁸⁴.

Bu arada Ankara'daki mitingler başladığı günden itibaren devam etmekteydi. 1 Eylül günü Millî Türk Talebe Birliği tarafından düzenlenen mitinge on binlerce kişi katıldı ve mitingde Makarios, Yunanistan, ABD, İngiltere ve Sovyet Rusya protesto edilerek “Ordu Kıbrıs'a” sloganları atıldı. Mitingde konuşmak isteyen Rauf Denktaş'a gençler tarafından mitingin “gençlik adına” düzenlendiği gerekçesiyle izin verilmezken, gerçekleştirilen konuşmalarda Hükûmet göreve çağrıldı. Mitinge katılanların arasından seçilen on kişilik bir grup Batı Almanya, Pakistan ve İran elçiliklerine çiçek bıraktı¹⁸⁵.

3. Gösterilerin İngiliz Dışişlerindeki Yansımaları ve Tazminat Meselesi

İngiliz Büyükelçiliğine göre Türk Hükûmeti gösterileri engellemek adına ilk başta herhangi bir girişimde bulunmamış, gösterilerin yasadışı olduğunu hatırlatmakla yetinmişti. Ancak Yunan Büyükelçiliğinin dışında gerçekleşen hadiselerin ardından güvenlik önlemleri artırılarak göstericilerin ABD Elçiliğine girmelerine engel olunmuştu. Büyükelçilik, 8 ve 9 Ağustos'ta gerçekleşen hava harekâtının kamuoyunu tatmin ettiği düşüncesiyle yakın zamana kadar gösteri gerçekleşmesinin olası olmadığı kanaatindeydi ve gösterilerin “askeri bir milletin” yaşadığı yenilgi ve aşağılanma duygusundan kaynaklandığını düşünüyordu¹⁸⁶.

Büyükelçiliğe göre Ankara'daki mitingler yoğunluk olarak sırasıyla müdahaleci Yunan, ABD, NATO, BM ve Hükûmet karşıtıydı. Buna ek olarak Ankara'daki mitinglerde öğrenci birlikleri adına yapılan konuşmalarda tam tarafsızlık, uçuş hakkı ve Türkiye'deki Rumlara acımama çağrısı Büyükelçilik tarafından rahatsız edici bulunmuştu. Gösterilerin ordu içerisindeki “tavizsiz” unsurlara da güç verdiği değerlendirilmesi yapılmaktaydı. Diğer yandan gösterilerin neticesinde artık İnönü'nün Kıbrıs meselesindeki esnek politikasını sürdürebilmesinin mümkün olmadığı ortaya çıksa da¹⁸⁷ kısa süre içerisinde Türk dış politikasında bir değişikliğe gidilmesi beklenmiyordu. Daha bağımsız bir dış politika düşüncesi daha geniş bir zemin kazansa da uygulanabilir değildi ve bir arzu olarak kalmaya devam edecekti. Mitinglerden çok fazla anlam çıkarmamak gerekiyordu. Hayal kırıklığı ve kızgınlık duygularıyla Türkiye'ye Kıbrıs konusunda destek vermeyen bütün ülkelere karşı bir öfke meydana gelmişti¹⁸⁸.

İngiliz Büyükelçiliğinin yaptığı değerlendirmelere göre gösterilerde sadece öğrenciler yer almamış, çok sayıda otuz yaş üstü vatandaş da gösterilere katılmıştı. Bu isimler

183 *Ege Ekspres*, 6 Eylül 1964, s. 1.

184 TNA, FO 371/174980, “Despatch from Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey to Her Britannic Majesty's Embassy Ankara”, 04.09.1964.

185 *Hürriyet*, 2 Eylül 1964, s. 7.

186 TNA, FO 371/174973, “An Account of the Origins and Cause of the Recent Demonstrations about Cyprus, from Denis Allen at British Embassy Ankara to D. S. L. Dodson at Foreign Office, No. 1013/119”, 31.08.1964.

187 TNA, FO 371/174973, “An Account of the Origins and Cause of the Recent Demonstrations about Cyprus, from Denis Allen at British Embassy Ankara to D. S. L. Dodson at Foreign Office, No. 1013/119”.

188 TNA, FO 371/174973, “Student Demonstrations, from D. Allen at British Embassy Ankara to Foreign Office, No. 1359”, 31.08.1964.

Amerikalılar tarafından da Türkiye İşçi Partisi mensubu olarak nitelendirilmekteydi. Büyükelçiliğe göre bu kişiler kalabalığın Amerika ve Yunanistan karşıtı duygularını güçlü tutmaya çabalıyorlardı. Diğer yandan 28 Ağustos'ta tutuklananların tamamı öğrenciyken, ertesi gün tutuklananların ekseriyetinin esnaf ve işçi olması İngiliz Büyükelçiliğinin dikkatini çekmişti. Buna paralel olarak İzmir'de tutuklananların arasında da bir tane bile öğrenci bulunmamaktaydı¹⁸⁹.

31 Ağustos'ta Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Zeki Kuneralp ile İngiliz Dışışleri yetkilisi Rennie arasında İzmir'de yaşanan hadiselere dair bir görüşme gerçekleşti. Görüşmede Rennie, fuar alanındaki İngiliz pavyonuna ve St. John Anglikan Kilisesi'ne yapılan saldırıların içler acısı bir etki yarattığını söyleyerek, Britanya bayraklarının aşağıya indirildiğine ve "ayak takımı" tarafından parçalandığına işaret etti. Rennie'ye göre kiliseye yapılan saldırı bilhassa üzüntü vericiydi. Zira söz konusu kilisenin geçmişi 17. Yüzyıla kadar uzanıyordu. Rennie'nin sözlerine yanıt veren Kuneralp, olayları esefle karşıladığını, yaşananların Türk Hükümetinin ve Türk insanının duygularını ifade etmediğini belirtti. Kuneralp'e göre İzmir'deki saldırılar oldukça beklenmedik saldırılardı. Kuneralp ayrıca herhangi bir talimat almamasına rağmen sorumluluk alarak zararın tazmin edileceğine dair teminat vermeye hazır olduğunu söyleyerek, gösterilerin üzüntü verici olduğunu ancak Türk halkının Batı'ya karşı düşüncelerini yansıttığını, zira Türkiye'deki birçok insanın müttefikleri tarafından terk edildiklerini hissettiklerini ileri sürdü. Buna karşın Rumlar tarafından Türklerin çıkarlarını korumakla suçlandıklarını ifade eden Rennie, Büyükelçinin Atina'da, Lefkoşa'da ve New York'ta Ada'daki Türklerin haklarını savunmak ve onların su, yiyecek ve enerji ihtiyaçlarını karşılamak için İngilizlerin ellerinden geleni yaptıklarını bilmesi gerektiğini dile getirdi¹⁹⁰.

Dışışlerinin İzmir'de yaşanan zararı tazmin edeceğini bildirmesinin ardından hasar tespitiyle ilgili çalışmalara başlandı. Büyükelçi Allen, İzmir Konsolosluğundan zararın tespit edilmesini ve kilisenin sahibinin kim olduğunun öğrenilmesini istedi. Zira kilisede oluşan zararlarla ilgili talebin ilk olarak mülk sahibi tarafından yapılması gerektiği düşünülüyordu. Ayrıca Konsolosluğa göre kilisenin onarımı için birçok malzemenin ithal edilmesi gerekeceğinden Türk yetkililerden tazminatın yabancı para birimi cinsinden ödenmesine ve bazı ithalat izinlerinin istenmesine ihtiyaç duyulabilirdi. Pavyon ise yerel otoriteler tarafından yenilenecekti. Allen'ın pavyondaki hasarla ilgili en çok üzüldüğü husus ise kırılan camlardı. Zira Allen'a göre kırılan cam Pilkingtons marka özel bir camdı ve başlı başına bir sergiydi. Bu nedenle İngiltere'den orijinal camın getirilmesi yönünde Türklerden talepte bulunulması gündeme gelebilirdi. Allen buna rağmen hasarın son kuruşuna kadar talep edilmesi yönünde paragöz bir tavır içerisine girilmemesi gerektiğini düşünüyordu. Türk yetkililer yaşananlar nedeniyle oldukça utanmış bir durumdaydı ve hasarın giderilmesi için oldukça hızlı davranmaktaydı. Allen, iki ülke ilişkilerini dikkate alarak meselenin çok fazla uzatılmaması gerektiği kanaatindeydi¹⁹¹.

Allen, 8 Eylül'de İzmir'de bulunduğu sırada oluşan hasarla ilgili gözlemden bulunma fırsatı yakaladı. Allen'ın değerlendirmelerine göre mevcut taleplerin ötesinde bir

189 TNA, FO 371/174973, "An Account of the Origins and Cause of the Recent Demonstrations about Cyprus, from Denis Allen at British Embassy Ankara to D. S. L. Dodson at Foreign Office, No. 1013/119".

190 TNA, FO 371/174980, "Record of Conversation with Turkish Ambassador on August 31 about the Damage to British Pavilion at Izmir Trade Fair by Demonstrators, minute by J. O. Rennie.", 31.08.1964.

191 TNA, FO 371/174980, "Report on Damage due to Izmir Riots, from Denis Allen to D.S.L. Dodson at Central Department, Foreign Office, No. 1044/6", 03.09.1964.

tazminat talebinde bulunmak gerekmiyordu. İngiliz pavyonundaki camlar ülke içerisinde erişilebilecek en iyi olanlarıyla değiştirilmiş, yerel yöneticiler Pilkingtons marka camların bedelini ödeyebileceklerini belirtmişlerdi. Kiliseyle ilgili olarak ise hasar tespitinin yapılması beklenmekteydi. İzmir Kilisesi'nin hesaplamalarına göre kilisede yaklaşık 4.000 sterlinlik bir hasar oluşmuştu¹⁹². Sonradan yapılan tespitte ise hasar 78 bin 100 Türk lirası olarak tespit edildi¹⁹³.

Allen'in değerlendirmelerinin ardından 14 Eylül'de Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiltere Ticaret Heyetine bir yazı gönderildi. Dışişleri Bakanlığı Allen'a takip edeceği yol hakkında talimat vermeden önce heyetin görüşünü almak istiyordu. İngiliz Dışişleri, Allen'ın öneri ve kaygılarıyla hemfikir ve Allen gibi meselenin çok fazla uzatılmamasını istiyordu. İngiliz Dışişleri hasarın maliyetinin tam olarak beyan edilmesi gerektiğini, tazminatın son kuruşuna kadar talep edilip edilmemesi durumunun Türklerin tavrına ve müzakerelerin gidişatına bağlı olduğunu düşünüyordu. Ancak İngilizler, özel mülke, kamu mülküne ödendiği gibi tazminat ödeme yükümlülüğünün olup olmadığı konusunda emin değildi. İngiliz Dışişleri "bu tür şeyler İngiltere'de neredeyse hiç olmadığı için" bu gibi bir durum karşısında nasıl davranılacağına dair bir emsal bulamamıştı. Dışişlerindeki protokol yetkilileri İngiliz Hükûmetinin yabancı hükûmetin malına yönelik zararın sorumluluğunu üstleneceği ancak yabancı özel mülkün sorumluluğunu üstlenmeyeceği yorumu yapılmaktaydı. Bu belirsizlik nedeniyle fuar alanlarındaki varlıkların sigortalanmasıyla ilgili nasıl bir yöntem takip edildiği de merak ediliyordu¹⁹⁴. 29 Eylül'de İngiliz Dışişleri, İngiltere Ticaret Heyetine bir yazı daha göndererek hasar tespit raporunu sundu¹⁹⁵.

İngiltere Ticaret Heyeti 8 Ekim'de cevap yazdı ve İngiliz Dışişlerinin planına herhangi bir itirazlarının olmadığını söyledi. Pavyonun 1962'de kurulduğu belirtilen yazıda, kuruluş sırasında pavyonun masraflarının kabaca yarısının kendileri tarafından karşılandığı fakat sorumluluğun odaya ait olduğu belirtilmekteydi. Sekiz yıllık kiralama süresinin sonunda Türkiye'nin pavyonun olduğu yeri geri alma hakkı vardı. Sigorta meselesinde geldiğinde Ticaret Odası ile imzalanan anlaşmada Ticaret Odasının pavyonun yapısının korunması için gerekli sorumluluğu üstlendiği belirtildiğinden, bu taahhüdün en azından normal risk durumlarını içerdiği düşünülmekteydi. Ancak araştırmalara göre sigortanın saldırılardan kaynaklanan bir hasarı karşılaması mümkün görünmüyordu¹⁹⁶.

Bu cevabın ardından Dışişleri, Büyükelçi Allen'a bir yazı göndererek Dışişlerinin onarım meselesinin, mümkün olduğunca kısa bir süre içerisinde halledilmesi ve yurtdışından getirilmesi gereken ekipmanların ithalatının kolaylaştırılması hususunda yapılacak taleplerle ilgili girişimler konusunda kendisiyle hemfikir olduklarını söyledi. Dışişleri ayrıca pavyonun tamiri için yapılan düzenlemelerden de oldukça memnundu. Türk tarafı

192 TNA, FO 371/174980, "Report on Damage due to Izmir Riots, from D. P. Aiers at British Embassy Ankara to M. Brown at Foreign Office, No. 1044/19", 16.09.1964. Bu miktar günümüzde yaklaşık olarak 57 bin sterline denk gelmektedir. Hesaplama için: <https://www.bankofengland.co.uk/monetary-policy/inflation/inflation-calculator> (erişim tarihi 26.07.2022)

193 TNA, FO 371/174980, "Report on Damage due to Izmir Riots, from M. Brown at Foreign Office to W. K. Ward at Board of Trade, CT 1051/23", 29.09.1964.

194 TNA, FO 371/174980, "Report on Damage due to Izmir Riots, from M. Brown at Foreign Office to W. K. Ward at Board of Trade, CT 1051/23", 14.09.1964.

195 Bkz.: Ek 1.

196 TNA, FO 371/174980, "Report on Damage due to Izmir Riots, from W. K. Ward at Board of Trade to M. Brown at Foreign Office, CT 1051/23(C)", 08.10.1964.

tazminatı tam olarak vermeyi kabul etmezse sunacakları önerilere göre atılacak adımlar üzerinde düşünmeleri gerekiyordu. Diğer yandan, benzer bir saldırının İngiltere’de meydana gelmesi durumunda İngiliz Hükümetinin özel bir mülk için sorumluluk üstlenmesinin beklenemeyeceği fakat bir ibadethane olması sebebiyle özel bir durum oluştuğu ileri sürülebilirdi¹⁹⁷.

Yazışmaların ardından Büyükelçilik yetkilisi D. P. Aiers, İzmir’e giderek kilisede incelemelerde bulundu. Hasarın çoğu Kilise cemaatinin gönüllü katkıları neticesinde giderilmişti. Kilisedeki orgun tamamen harap edilmesi nedeniyle değişim tutarının 50 bin Türk lirasına mal olacağı düşünülüyordu. Ancak İzmir’de bir tanesi amatör olarak org yapan iki tane Rolls Royce teknisyeni vardı ve bunlar bedelsiz olarak, kırılan tuşların haricinde, orgu tamir etmişlerdi. Kilise Konseyi Türkler tarafından bir nezaket ödemesi yapılacaksa pazarlık yapılmamasını ve teklifin kabul edilmesini tavsiye ediyordu. 14 Ekim’de Fuar Müdürü, Ankara’dan gelen talimata uygun olarak İzmir Konsolosluğuna, Kilise’ye verilen hasarın tazmini için 13 bin 190 Türk lirası ödemeyi teklif etti. Koşullar ve Kilise Konseyinin tavsiyesi göz önüne alınarak Büyükelçi, İzmir Konsolosluğuna teklifin kabul edilmesi talimatını verdi ve böylece tazminat meselesi arzulanığı şekilde uzun tartışmalara neden olmadan sona erdi¹⁹⁸.

Sonuç

Kıbrıslı Rumların İkinci Dünya Savaşı’nın ardından *self-determination* ve *enosis* talepleri, ilk andan itibaren hem Ada’daki Türkler hem de Türk kamuoyu tarafından, bir dönem belirli bir çevre içerisinde kalsa da tepkiyle karşılandı. Kıbrıslı Türkler, Türk kamuoyu ve Türk Hükümetleri Kıbrıs sorununun oluşmaya başladığı bu dönemde mevcut durumun, yani Ada’daki İngiliz egemenliğinin devamından yana bir tavır sergilemekteydi. Ne var ki kamuoyunun tepkisi Hükümet tarafından uygun bulunmuyor ve özellikle Kıbrıs mitinglerinin ülke çıkarlarına zarar vereceğini düşünüyordu. Ancak İngiltere’nin 1954 yılından itibaren sömürgelerle ilgili değişen politikalarına paralel olarak Kıbrıs’la ilgili politikasının değişme emareleri göstermesi ve EOKA isimli terör örgütünün kurulmasıyla birlikte Türkiye, Kıbrıs yaklaşımını değiştirdi ve Ada’daki Türklerin haklarını savunmaya ve meseleyi oldukça yakından takip etmeye başladı. Bu süreç içerisinde kamuoyunun tepkisi yükselmeye başladı ve bir dizi miting gerçekleştirilerek Kıbrıs’ta yaşanan hadiseler eleştirildi. Diğer yandan Yunanistan da *self-determination* için BM nezdinde girişimlerde bulunmaktaydı.

1955 yılında yapılan Londra müzakereleri bu açıdan dönüm noktasıydı ve bu müzakerelerde Türkiye resmi olarak Kıbrıs meselesinin tarafı oldu. Aynı zamanda bu yıl, Hükümet ile kamuoyunun yaklaşımının paralellik arz etmeye başladığı ve Kıbrıs’ın “milli dava” olarak değerlendirilmeye başladığı bir yıldır. Ancak müzakerelerden istenilen neticenin elde edilememesi Ada’daki terörü artırdı.

1956 yılında taksim tezinin dile getirilmesiyle birlikte Türkiye bu tezi resmi politika olarak kabul etti. Bu teklif kamuoyu tarafından da kabul edildi ve mitinglerde “Ya Taksim

197 TNA, FO 371/174980, “Report on Damage due to Izmir Riots, from D. S. L. Dodson at Foreign Office to Denis Allen at British Embassy Ankara, CT 1051/23”, 16.10.1964.

198 TNA, FO 371/174980, “Report on Damage due to Izmir Riots, from D. P. Aiers at British Embassy Ankara to Mervyn Brown at Foreign Office, No. 1044/27”, 22.10.1964.

Ya Ölüm” sloganları atılmaya başlandı. Ancak bu teklifin Yunanistan tarafından kabul edilme ihtimali yoktu. İngiltere ise *Radcliffe Anayasası*, *Foot Planı* ve *Macmillan Planı* gibi planlarla *self-determination* yerine *self-government* ilkesine uygun çözüm yolları aramaktaydı. Fakat bu çözüm yolları Türklere çok fazla hak tanıdığı gerekçesiyle Yunanistan ve Makarios tarafından reddedildi. Ne var ki gerginliğin NATO ittifakına vereceği zarar gözetilerek Türkiye ve Yunanistan arasında 1958 yılından itibaren olumlu adımlar atılmaya başlandı ve tarafların tezlerinden vazgeçmesiyle uzlaşa imkânı doğdu. Böylece taraflar arasında Zürih ve Londra Antlaşmalarının imzalanmasıyla Kıbrıs Cumhuriyeti kuruldu. Ayrıca Kıbrıs’ın yapısının korunması taraf ülkelerin garantisi altına alındı.

Kurulan bu devlet, Ada’daki topluluklar arasındaki problemlerin sürmesine engel olamadı. Hem anayasadan kaynaklanan anlaşmazlıklar hem de Türklere daha fazla hak tanıdığı iddiaları nedeniyle siyasi anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Bu anlaşmazlıklar kısa süre içerisinde terör eylemlerine dönüştü ve 1963 yılının Aralık ayında Kıbrıs tarihinin en kanlı dönemlerinden biri yaşandı. Bu gelişmeler üzerine Türkiye’nin Ada’ya müdahale etme düşüncesi önce ABD ardından da Rusya tarafından engellenmeye çalışıldı. Bu nedenle 1964 yılının yaz aylarında ABD arabuluculuğunda taraflar arasında görüşmeler gerçekleşti. Görüşmelerde ABD adına bulunan Acheson’ın taksim ve *enosis* tezlerini aynı anda tatmin etmeyi amaçlayan planı Türklere tarafından kabul edilse de Yunanlar tarafından kabul edilmedi. Müzakerelerin ilerleyen günlerinde ortaya atılan diğer teklif de bu sefer Türkiye tarafından kabul edilmedi ve bunun üzerine müzakere masası dağıldı.

Gelişmeler her zaman olduğu gibi kamuoyu tarafından yakından takip ediliyordu. Özellikle 1963 yılının sonunda yapılan terör eylemleri, ABD Başkanı Johnson ve Rusya Başkanı Kruşçev tarafından gönderilen mektupların Türkiye’yi Ada’ya müdahale etmekten alıkoymasına ve son olarak Acheson arabuluculuğunda gerçekleştirilen müzakerelerden bir netice elde edilememesi kamuoyunda infiale yol açtı ve bir dizi miting ve gösteri gerçekleşti. Fakat bu gösteriler nitelik açısından öncekilerden farklılık gösteriyordu. Daha önceki gösteriler özellikle Kıbrıs’ta yaşanan teröre ve dolayısıyla Makarios ve Yunanistan’a odaklanırken bu dönemde gerçekleştirilen gösterilerde Türkiye’nin ABD ile ilişkisi başta olmak üzere müttefiklik ilişkileri ve dış politikası sorgulanmaktaydı. Buna ek olarak Rusya, Bulgaristan ve Çekoslovakya gibi Doğu Bloku ülkelerinin ve Mısır gibi bağlantısızlar arasında yer alan bir ülkenin eleştirilere ve saldırılara maruz kalması kamuoyunun dünya siyasetindeki blokların tamamına yönelen bir tepkisini ortaya koyuyordu.

Gösteriler en yoğun olarak Ankara, İstanbul ve İzmir’de gerçekleşti. İstanbul’daki gösterilerde herhangi bir taşkınlık yaşanmazken Ankara’daki gösterilerde Yunanistan ve ABD Elçiliklerine yönelik saldırı girişimlerinde bulunuldu. Her iki şehirde de gösteriler öğrenci dernekleri tarafından organize edilmekteydi. Ancak İzmir’de yaşananlar Ankara ve İstanbul’daki gösterilerden farklı bir niteliğe sahipti.

Olayların gerçekleştiği günün ilk saatlerinde bir grup öğrenci fuar alanındaki ABD pavyonunun önüne gelerek pavyonun ziyaret edilmesini engelledi ve halka bildiri dağıttı. Fakat kısa süre içerisinde kalabalık çoğalarak kontrol edilemez hale geldi. Öfkeli kalabalığın teskin edilememesi neticesinde ABD, İngiltere, Rusya, Bulgaristan, Çekoslovakya ve Mısır pavyonları ciddi bir şekilde tahrip edildi. Gösterilerin dışarıya taşması neticesinde St. John Anglikan Kilisesi saldırıya uğradı ve kilisedeki mobilyaların tamamı kullanılamaz hale geldi.

Fuar alanındaki hadiseler ilgili devletlerin tepkisine neden oldu. Ancak bu devletler arasında İngiltere'nin ayrı bir yeri vardı. Zira pavyonun yanı sıra bir İngiliz kilisesi de saldırıya uğramıştı. Ankara, İstanbul ve İzmir'deki gösterilerin ilk günlerinde, olayların niteliği ve kamuoyunun tepkisi hakkında yapılan değerlendirmelerin ardından İngilizler, uğradıkları zararlar ilgili diplomatik girişimlerde bulundu. Türk dışişlerinin zararın tazmin edileceğini bildirmesinin ardından, pavyonun ve Kilise'nin uğradığı zararın tespiti için işlemlere başlandı. Türkler ve İngilizler meseleyi olgunlukla ve soğukkanlılıkla ele aldı. Zira hem Türkler hem de İngilizler dış politikada yaşanan sürecin hassasiyeti nedeniyle meseleyi büyüterek dış politika gündemlerini meşgul etme niyetinde değillerdi. Böylece tazminat meselesi beklenildiğinden daha kolay bir şekilde çözüme kavuştu. Pavyonun gördüğü hasar yerel idare tarafından giderilecekti. Kilisedeki hasarın önemli bir kısmı Kilise cemaatinin kendi imkânları sayesinde giderildi. Kilisede onarılması gereken çok fazla bir şey kalmadığından İngiliz Dışişleri, Büyükelçiliğe tazminat konusunu uzatmaması talimatını verdi.

Kıbrıs konusunda Türkiye'de gerçekleştirilen miting ve gösteriler, çalışmada ele alınan hadiseler kadar Yunanistan'ın ve Kıbrıslı Rumların politikalarına yönelmişti. Ancak 27 Ağustos-1 Eylül 1964 tarihleri arasında gerçekleştirilen gösterilerde, ABD başta olmak üzere Türkiye'nin Kıbrıs konusunda yaşadığı hayal kırıklığına neden olduğu düşünülen tüm ülke ve bloklara tepki gösterildi. Türkiye'nin ittifak ilişkilerinin ve genel olarak dış politikasının sorgulandığı bu gösteriler, Türk kamuoyunda ve entelektüel çevrelerde zaman içerisinde güçlenecek olan Batı karşıtlığı, tarafsızlık ve üçüncü dünyacı söylemlerin dönüm noktası oldu.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

İngiltere Ulusal Arşivi (TNA)

TNA, FO 371/174973, "An Account of the Origins and Cause of the Recent Demonstrations about Cyprus, from Denis Allen at British Embassy Ankara to D. S. L. Dodson at Foreign Office, No. 1013/119", 31.08.1964.

TNA, FO 371/174973, "Student Demonstrations, from D. Allen at British Embassy Ankara to Foreign Office, No. 1359", 31.08.1964.

TNA, FO 371/174980, "British Pavilion at Izmir Trade Fair Seriously Damaged by Demonstrators, from Denis Allen at British Embassy Ankara to Foreign Office, No. 1361", 31.08.1964.

TNA, FO 371/174980, "British Pavilion at Izmir Trade Fair Seriously Damaged by Demonstrators, from Denis Allen at British Embassy Ankara to Foreign Office, No. 1369", 01.09.1964.

TNA, FO 371/174980, "British Pavilion at Izmir Trade Fair Seriously Damaged by Demonstrators, from Foreign Office to British Embassy Ankara, No. 3353", 31.08.1964.

TNA, FO 371/174980, "British Pavilion of Izmir Trade Fair Seriously Damaged by Demonstrators, from D. Allen at British Embassy Ankara to J. O. Rennie at Foreign Office, No. 1356", 30.08.1964.

- TNA, FO 371/174980, "Declaration of the Turkish Government", 02.09.1964.
- TNA, FO 371/174980, "Despatch from Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey to Her Britannic Majesty's Embassy Ankara", 04.09.1964.
- TNA, FO 371/174980, "Record of Conversation with Turkish Ambassador on August 31 about the Damage to British Pavilion at Izmir Trade Fair by Demonstrators, minute by J. O. Rennie.", 31.08.1964.
- TNA, FO 371/174980, "Report on Damage due to Izmir Riots, from D. P. Aiers at British Embassy Ankara to M. Brown at Foreign Office, No. 1044/19", 16.09.1964.
- TNA, FO 371/174980, "Report on Damage due to Izmir Riots, from D. P. Aiers at British Embassy Ankara to Mervyn Brown at Foreign Office, No. 1044/27", 22.10.1964.
- TNA, FO 371/174980, "Report on Damage due to Izmir Riots, from D. S. L. Dodson at Foreign Office to Denis Allen at British Embassy Ankara, CT 1051/23", 16.10.1964.
- TNA, FO 371/174980, "Report on Damage due to Izmir Riots, from Denis Allen to D.S.L. Dodson at Central Department, Foreign Office, No. 1044/6", 03.09.1964.
- TNA, FO 371/174980, "Report on Damage due to Izmir Riots, from M. Brown at Foreign Office to W. K. Ward at Board of Trade, CT 1051/23", 14.09.1964.
- TNA, FO 371/174980, "Report on Damage due to Izmir Riots, from M. Brown at Foreign Office to W. K. Ward at Board of Trade, CT 1051/23", 29.09.1964.
- TNA, FO 371/174980, "Report on Damage due to Izmir Riots, from W. K. Ward at Board of Trade to M. Brown at Foreign Office, CT 1051/23(C)", 08.10.1964.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

- BCA, 30-1-0-0 / 72 - 454 - 8, 28.08.1964.
- BCA, 30-18-1-2 / 176 - 14 - 18, 12.03.1964.
- BCA, 30-18-1-2 / 178 - 34 - 3, 20.06.1964.

2. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar

Dışişleri Belleteni, Temmuz 1964.

Dışişleri Belleteni, Ekim 1964.

Foreign Relations of the United States, 1964-1968, C. XVI, Cyprus; Greece; Turkey, United States Government Printing Office, Washington 2000, Document 54.

3. Kitap ve Makaleler

- Akbulut, Levent (2019), *Kıbrıs'ın Yunanistan'a İlhakı Amacıyla Adada Türklere Karşı Yürütülen Askeri ve Siyasi Faaliyetler (1950-1960)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akman, Halil, (2012), "Kıbrıs Cumhuriyeti İlanından Johnson Mektubuna, Kıbrıs Sorunu (1960-1964)", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 22, s. 65-98.
- Alasya, Halil Fikret (1988), *Tarihte Kıbrıs*, Ankara: Kıbrıs Türk Kültür Derneği.
- Atun, Ata, (2007), *Kıbrıs Antlaşmaları, Planları ve Önemli BM, AB Kararları (1571-1983)*, Mağusa: Samtay Vakfı Yayınları.
- Balıkçoğlu, Emrah (2016), "Kıbrıs Müzakerelerinde 'Taksim' Tartışmaları (1956-1959)", *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, s. 30-61.

- Balyemez, Mehmet (2021), *İngiliz Yönetimi Döneminde Kıbrıs Türklerinin Siyasi Örgütlenmeleri (1923-1960)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Baytal, Yaşar (2021), "1950-1960 Yılları Arasında Kıbrıs Anlaşmazlığı, Enosis Meselesi ve Türkiye", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 28, s. 301-322.
- Bekarlar, Faruk (2006), *Kıbrıs Sorununun Doğuşu: Menderes Dönemi Türk-Yunan İlişkileri*, İstanbul: Arayış Yayın Ajansı.
- Cankut, Ayhan (2014), *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Kıbrıs Politikaları ve Kamuoyuna Yansımaları (1955-1964)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi.
- Copeaux, Etienne, Claire Mauss-Copeaux (2009), *Taksim! Bölünmüş Kıbrıs 1964-2005*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Coşkun, Yasin (2015), *The Cyprus Problem and Anglo-Turkish Relations 1967- 1980*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of East Anglia.
- Çakmak, Fevzi (2011), "Türk Kamuoyunda Kıbrıs Algısı; 1958 Yılı Kıbrıs Mitingleri", *İkinci Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu: 21-25 Ekim 2010*, ed. Ulvi Keser, Ankara: Kıbrıs Türk Kültür Derneği, C. 1, s. 549-567.
- Demir, Şerif (2012), "Adnan Menderes ve 6/7 Eylül Olayları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 12, s. 37-63.
- Duman, Selçuk (2013), *Kıbrıs'ta Türk Milli Mücadelesi ve 1958 Türkiye Mitingleri (1878-1958)*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Ehrlich, Thomas (1974), *International Crisis and the Role of Law: Cyprus 1958-1967*, London: Oxford University Press.
- Emek, Faruk Akın (2014), *1958-1974 Yılları Arasında Kıbrıs'ta Yerel Basında Rum Mezalimi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi.
- Erim, Nihat (t.y.), *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık.
- , (2005), *Günlükler (1925-1979)*, ed. Ahmet Demirel, C. 2, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Fırat, Melek (1997), *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gazioğlu, Ahmet C. (2000), *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs: Son İki Yıl (1958-60)*, Ankara: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi.
- , (2003), *Kıbrıs'ta Cumhuriyet Yılları ve Ortaklığın Sonu 1960-1964*, Ankara: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi.
- Göktepe, Cihat, Tuba Ünlü Bilgiç (2014), "İngiliz Güvenlik ve Dış Politikasında Kıbrıs (1945-1974)", *Bilig*, S. 68, s. 141-168.
- Gülen, Ahmet (2011), *İnönü Hükümetleri'nin Kıbrıs Politikası (1961-1965)*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi.
- Güneş, Şahin (2006), *Tarih Çalışmalarına Kaynak Olarak Tercüman, Cumhuriyet, Milliyet, Hürriyet Gazetelerinde Kıbrıs Sorunu (1954- 1974)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Gürel, Şükrü S. (1985), *Kıbrıs Tarihi (1878-1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

- Güven, Dilek (2022), *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül 1955 Olayları*, İstanbul: İletişim.
- Hasgüler, Mehmet (2000), *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu*, İstanbul: İletişim.
- İrkiçatal, Eftal (2012), *İngiltere'nin Kıbrıs Politikası: 1945-1960*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Keser, Ulvi (2019), *Kıbrıs'ta Kanlı Noel: 24 Aralık 1963*, İstanbul: Türk Şehitlikleri İmar Vakfı İktisadi İşletmesi.
- Özdağ, Suat (2009), *Tarih Çalışmalarına Kaynak Olarak Son Posta ve Yeni İstanbul Gazetelerinde Kıbrıs Sorunu (1954- 1974)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Papuççular, Hazal (2019), *Türkiye ve Oniki Ada 1912-1947*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Savrun, Ergenekon (2017), *1960 ve 1974 Yılları Arasında Türkiye ve İngiltere'nin Karşılaştırmalı Kıbrıs Politikaları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Sönmezoğlu, Faruk (1991), *Tarafların Tutum ve Tezleri Açısından Kıbrıs Sorunu (1945-1986)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Yellice, Gürhan (2011), *İngiltere'nin Kıbrıs Politikası (1950-1960)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Yeşilbursa, Behçet Kemal (2019), "Proposals for a Settlement of the Cyprus Problem According to British Documents (1954-1974)", *History Studies International Journal of History*, C. 11, S. 6, s. 1985-2002.
- Yucel, Oğuz (2020), *Kıbrıs'ta Türklere Karşı İşlenen Uluslararası Suçlar (1955-1974)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi.
- Yurdağün, Fulya (2008), *1955-1965 yıllarında Türkiye Basınında Kıbrıs Sorunu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi.
- Yüksel, Dilek Yiğit (2018), "Kıbrıs'ta Yaşananlar ve Türk Mukavemet Teşkilatı (1957-1964)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 34, S. 98, s. 311-376.

4. Süreli Yayınlar

Akşam

Hürriyet

Ege Ekspres

Ege Telgraf

5. Çevrimiçi Kaynaklar

<https://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/KIBRIS/BMGUvenlikKonseyikarari1964186.pdf> (erişim tarihi 21.07.2022)

<https://www.bankofengland.co.uk/monetary-policy/inflation/inflation-calculator> (erişim tarihi 26.07.2022)

Ek 1: St. John Anglikan Kilisesi'nin Oluşan Hasara Dair Rapor¹⁹⁹

		<u>Tahmini</u> <u>T. Lirası</u>
1.	6 Adet büyük aıra	900.00
2.	2 " küçük aıra	200.00
3.	8 " dış minderi	900.00
4.	6 " kirazlı minder	
5.	1 " büyük gaz sobası ve boruları	2000.00
6.	1 " küçük gaz sobası ve boruları	800.00
7.	1 " Org	50000.00
8.	3 " büyük avize (şamdanlı)	3000.00
9.	1 " büyük haç (Kayıp)	(Kıymet henüz tespit edilmedi)
10.	1 " vaftiz mermeri, mermer stant ve demir motif	2000.00
11.	1 " büyük pencere renkli cam tamamen (St. Polycap)	10000.00
12.	1 " büyük pencere renkli cam 2 delikli kırık	
13.	2 " yeşil tahta liste (1 kırık, 1 kayıp)	100.00
14.	1 " büyük kapı tahta pervası	100.00
15.	1 " büyük vantilatör (Ayaklı)	1500.00
16.	1 " küçük vantilatör	500.00
17.	1 " küçük elektrik sobası	500.00
18.	1 " kapı perdesi ve askisi	100.00
19.	Muhtelif sarı pring vazo, şamdan ve Kadehler	1000.00
20.	İncil kitabını taşıyan melek	100.00
21.	Muhtelif yamış veya yarı yamış kitaplar	(Kıymet henüz tespit edilmedi)
22.	Etraf pencerelerde muhtelif kırık renkli camlar	5000.00
23.	Diğ kapı sol duvarı üzerinde kırık çyma taş	100.00
24.	İç kapı tahtaları üzerinde varuk ve çatlaklar	50.00
25.	İç kapı kilit ve montajları	50.00
Y E K U N:		78100.00
		9 ve 21 inciler hariç

199 TNA, FO 371/174980, "Report on Damage due to Izmir Riots, from M. Brown at Foreign Office to W. K. Ward at Board of Trade, CT 1051/23", 29.09.1964.

Ek 2: Gazete Küpürleri

DİRİS: CUMHURİYET BAŞKANLIĞI İÇİŞİLERİ BAKANLIĞI
ANKARA: İSTANBUL İSTİFPAKULU
İSTANBUL: İSTANBUL İSTİFPAKULU
İZMİR: İZMİR İSTİFPAKULU
ADANA: ADANA İSTİFPAKULU
SAĞLIK: SAĞLIK BAKANLIĞI
AKŞAM MATBAASI: AKŞAM MATBAASI

AKŞAM
TÜRKİYENİN EN BASKI GAZETESİ
HERGÜN 12 SAYFA
KURUCU: 1964
CUMHA

Türkiye'ye baskıda bulunan Amerika aleyhinde Ankara'da yürüyüş yapıldı

Gençlik, Amerikayı dün protesto etti

★
RUSYA,
TÜRK -
YUNAN
SAVAŞINI
ONLEYECEK

ANKARA. İki gün önce başlayan ve Ankara'da dün devam eden bir yürüyüş yapıldı. Yürüyüşçüler, Amerika'nın Türkiye'ye baskıda bulunmasını protesto ettiler. Yürüyüşçüler, Amerika'nın Türkiye'ye baskıda bulunmasını protesto ettiler. Yürüyüşçüler, Amerika'nın Türkiye'ye baskıda bulunmasını protesto ettiler.

Cenevre görüşmeleri dün çıkmaza girdi

Kıbrıs'taki ekonomik abluka karşısında Türkiye Güvenlik Konseyine müracaat etti

CENEVRE. Kıbrıs'taki ekonomik abluka karşısında Türkiye Güvenlik Konseyine müracaat etti. Türkiye Güvenlik Konseyine müracaat etti. Türkiye Güvenlik Konseyine müracaat etti.

Bir Rus silibi daha silah götürdü

Bir Rus silibi daha silah götürdü. Bir Rus silibi daha silah götürdü. Bir Rus silibi daha silah götürdü.

Dört AKŞAM okuyucusuna

2700'er liralık döviz, yol ücretleri ve pasaport masrafları dahil

AVRUPADA BİR AY BEDAVA TATİL

AKŞAM okuyucusuna dört hafta boyunca her hafta da Avrupa'ya birer ay bedava tatil hakkı veriyor. Tatil için Avrupa'ya gitmek isteyen okuyucuların başvurmasını bekliyoruz.

TALİHLİLER BOSFOR TURİZMİN KONFORLU OTOBÜSLERİYLE SEYAHAT EDECEKLER...
Bu kampanya bir ay süreyle her hafta bedava tatil hakkı veriyor. Tatil için Avrupa'ya gitmek isteyen okuyucuların başvurmasını bekliyoruz.

Perukalı gangster denizde ele geçti

Çayırova'da bir şoförü yaralayıp soyan gangster jandarmalara da ateş etti ve kaçmak için denize atıldı

Çayırova'da bir şoförü yaralayıp soyan gangster jandarmalara da ateş etti ve kaçmak için denize atıldı. Çayırova'da bir şoförü yaralayıp soyan gangster jandarmalara da ateş etti ve kaçmak için denize atıldı.

Akşam, 28 Ağustos 1964

HONUR VE İZZETİN KARAKTERİDİR.
K. A. KARAKTERİDİR.

30 Ağustos 1964 PAZAR

Ege Telgraf

GÜNLÜK SIYASİ AKŞAM GAZETESİ

İZMİR PAZARINDA İKİ DEFA BOKSİYERİN VİCAYI

MAVİ SARAY

YORGUNLUKLARINI DİNDİRELEBİLECEK EN NEZHET VE İYEVİN MÜZİK MOK. (Pazar 1964)

MİTİYAZ SAHİBİ - FERİDÜN RÜNYA

Babaha kadar süren nümayişler sonunda Yunan Konsolosluğu Amerika, Rusya, Bulgaristan, Çekoslovakya ve Mısır Pavyonları ile iki gazino tahrip edildi

Devarete alınan 101 kişi derhal mahkemeye sevk ediliyor

Kapatılan Fuar Askeri kordon altına alındı

On sekiz polis ve 25 nümayişçi yaralandı

Fuar kapılarına toplanan halk dağıtılıyor

Bugünkü Futbol maçları tehir edildi

30 Ağustos Pazartesi günü İZMİR'de başlayan nümayişler, bugün de devam ediyor. Bu arada...

30 Ağustos bütün yurdda büyük heyecanla kutlandı

30 Ağustos Zafer Bayramı, bütün yurtda büyük heyecanla kutlandı. Her yerde bayraklar dalgalandı, şenlikler yapıldı. Özellikle İstanbul'da düzenlenen törenler, büyük ilgiyle izlendi.

30 Ağustos Zafer Bayramı

Türk ordularından geçen Türklerin ölümlerine ve yaralarına duyulan acı, bu günün her anında hissediliyor. Türk milletinin bu günün kahramanlarına duyulan saygı ve minnet, bu günün her anında hissediliyor.

Yüzyet ve İngilizler pavyonları iki gün nümayişçiler tarafından tahrip edilmiştir. Birçok nümayişçilerle Birinci Kordonla belirlenen Yunanistan konsoloslukuna yürüyen...

Genç Fuar'da pavyonların tahrip edilmesi üzerine nümayişçiler, birinci kordonun Amerikan, Rus ve İngilizlere açılması için girişimlerde bulundu. Önce Yunan Konsolosluğu, Birleşik Arap Emirlikleri ve Yunan askerleri de müdahale eden nümayişçilerle karşılaşarak...

NÜMAYİŞÇİLER İKİ DEFA GÖRÜLDÜKLERİ SANDALYALARLA AMERİKAN PAVYONUNU TAHRİP EDİLERKEN

SOVYET RUSYA PAVYONU TAHRİP EDİLİYOR.

Elçiler İzmir'e Geldi

Genç Fuar'da pavyonların tahrip edilmesi üzerine nümayişçiler, birinci kordonun Amerikan, Rus ve İngilizlere açılması için girişimlerde bulundu. Önce Yunan Konsolosluğu, Birleşik Arap Emirlikleri ve Yunan askerleri de müdahale eden nümayişçilerle karşılaşarak...

Adana Gençliği Yarın Büyük Miting Yapacak

ADANA (Öz) — Adana gençliği, yarın saat 17.30 da 'Yapayalnız Kıbrıs mitingine' bu zeminde katılacak. Miting tertip komitesi yetkilileri, tüz. bir şekilde hazırlanacakları, aralarında karayükü taşıyan nakliye araçları ile Adana'ya gelecek nümayişçileri karşılayacaklardır.

Devlet Tiyatrosu temsilileri iptal edilmiştir

Bu gece Fuar Açık Hava Tiyatrosunda temsil edilen 'Çekim' adlı oyunun temsilcileri, devarete alınan nümayişçiler tarafından saldırıya uğradılar. Nümayişçiler, devarete alınan nümayişçiler tarafından saldırıya uğradılar. Nümayişçiler, devarete alınan nümayişçiler tarafından saldırıya uğradılar.

NÜMAYİŞÇİLER İKİ DEFA GÖRÜLDÜKLERİ SANDALYALARLA AMERİKAN PAVYONUNU TAHRİP EDİLERKEN

Kibar : (33 yıllık İzmir Fuarı lekelenmiş) dedi

Fuarın yarın 18 de tekrar açılmasına çalışılıyor

Bugün 30 Ağustos müessesesi ile Atatürk anıtında yapılan törende hazırlanan Belediye Başkan Osman Kibar, 33 yıllık İzmir Fuarını, bu günün nümayişçiler tarafından tahrip edilmiş olduğunu söyledi. Kibar, 'Bu günün nümayişçiler tarafından tahrip edilmiş olduğunu söyledi. Kibar, 'Bu günün nümayişçiler tarafından tahrip edilmiş olduğunu söyledi.'

İzmir Valisine diyor

Devarete alınan nümayişçiler tarafından saldırıya uğradılar. Nümayişçiler, devarete alınan nümayişçiler tarafından saldırıya uğradılar. Nümayişçiler, devarete alınan nümayişçiler tarafından saldırıya uğradılar.

Nasir-Makarios görüşme'eri

İSKENDERİYE — Nicosia'da Makarios mitinglerinde, dün gece Kıbrıs'ta bulunan Makarios ile görüşme yapıldı. Makarios mitinglerinde, dün gece Kıbrıs'ta bulunan Makarios ile görüşme yapıldı.

Cumartesi 29
AGUSTOS 1964
TÜRKİYE TÜRKLERİNDİR

Hürriyet
GÜNLÜK MUSTAKİL DİYASİ GAZETİ
Müessesî: SEDAT SİMAVİ

8
BUGÜN Gazetemiz 8 Sayıdır

Rumların 140 bin liraya verdiği ilân

FOR SELF-DETERMINATION OF CYPRUS!
For the whole Island of Cyprus!

**Amerikan aleyhtarı ikinci mitingde :
Ankarada gençler, Yunan
Büyük Elçiliğini taşa tuttu**

Sefaretin camları kırıldı, otomobiller hasara uğradı- Amerikan Elçiliğinin bahçesine de onları takbih eden dövizler bırakıldı

Bugün saat 12 de İstanbul'da Üniversitede büyük bir miting var

Türkiye ENOSIS'e Müsaade Etmeyecek

Erkin, Amerikan Elçiliğine taşları atarak saldıran miting katılımcıları

Rauf Denktaş Nösrî'ne bir Mesaj yolladı

42 Albay, General ve Tuğamiral oldu

Amerika'nın ileri gelen 49 şahsiyeti Rumları tutuyor
Amerikan-Elen, Cemiyeti, New-York Times gazetesinin ir sayfasını kiralayıp bu şahsiyetlerin, Kıbrıs'ta Self determination'un lehine söyledikleri sözleri yayınladı

ORDU KIBRIS'A

NEW YORK, (İhtilâf Amerika) — Am- PROPAGANDA SAHİFESİ

NEW YORK, (İhtilâf Amerika) — Am- PROPAGANDA SAHİFESİ

Hürriyet, 29 Ağustos

Gençliğin Protesto Mitingi

Mitingde, Amerika'nın Kıbrıs siyaseti şiddetle tenkid edildi

Hürriyet Meydanında : Dün yapılan Kıbrıs mitingi, gençlere kadar İsmetpaşa'da da yoğun bir şekilde katıldığı biliniyor. Üniversite bahçesinde bugün mitingde, kadın polisine tepki eden Amerikalı öğrenciler, gençler tepkilerini göstermekle, ne Amerika'nın ne de İngiltere'nin Kıbrıs'ta tek başına savaşa girişmesini istemediklerini belirttiler. (Foto: Haber Ajansı - Sözcü Kızılay)

"Ne Doğudan, ne Batıdan, kuvvetimiz Ata'dan : Kıbrıs davasında gençlere kadar Türk hanedanı güvenini bilinen gençler, uzaktan kalıplaşmış bahsetmişler ve, "Türk bayrağına sahip olmak da kendinle taşıyabileceğin bir sorumluluktur", diye belirttiler. Gençler tepkilerini gösterirken, "Ne Doğudan, ne Batıdan, kuvvetimiz ATA'da'dır, parçaları ile savaşıyor istemiyoruz." (Foto: HA)

Anladıkları dille : Dün yapılan mitingin Kıbrıs meselesinde ilk gündemleri Türk tezi aleyhine yanlış bir politika takip eden Amerika'yı tenkit etmekti. Gençler, ellerinde taşıdıkları dövizlerde buna dille getirmişlerdir. Herkesin bilmesi için Amerika'nın para ve silahla Türk Milletini satın almasıyla ilgili olarak, Amerika aleyhindeki dövizler ve Kıbrıs davasıyla ilgili olarak, Amerika'nın Kıbrıs'ta tek başına savaşa girişmesini istemediklerini belirttiler ve bu uğurda açılan biribirlerine kenetlenmiş gençler görülmektedir. (Foto: HA - A. B. Y.)

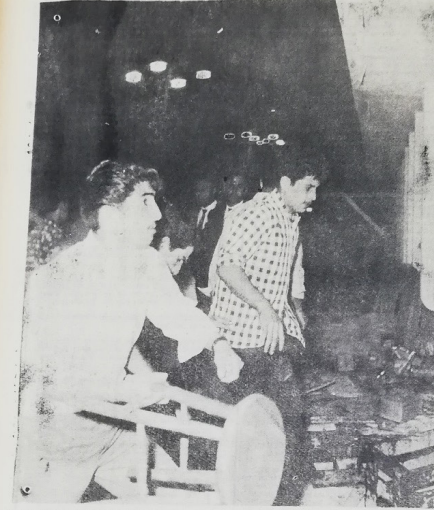

Çirkin Amerikalı : Üniversite Bahçesindeki konuşmalarda bütün hatırlar, bilhassa Amerikalıların para ile herşeyi satın almasıyla ilgili olarak, gençleri tarafından hatırlanan ve Amerika'yı hedef tutan dövizlerden birkaçı görülmüştür. Öndeki dövizde, "Çirkin Amerikalı, dolar değil insanlık" yazıyordu. (Foto: Haber Ajansı - Allietto B. Y.)

Hürriyet, 29 Ağustos 1964

2
BASKIHERGÜN
8
SAYFA
25
KURUSege
EkspreS
GÜNÜK SİYASİ SABAH GAZETİAGUSTOS
1964
30
PAZARİzmir, dün 6-7 Eylül olaylarının
bir benzerini daha yaşadı

Rus, Amerikan Çek ve Mısır Pavyonları TAHRİP EDİLDİ

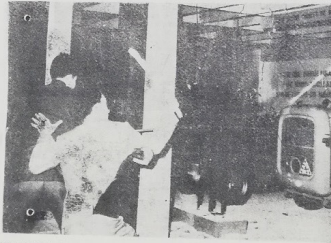
Yunan Konsolosluğu da yıkıldı ;
Nezarete alınanların sayısı 100Şehirde
askeri
tedbirler
aldı

Dün gece Fuar'da tahribatın kadroları arasında, mimarlık çetesi Amerikan pavyonunu tahrip ediyor. Bu sahnelar ara-
sında, bazı arap birlikleri binelerine de hücumunu dikileri çekiminde. (Foto: Akın)

"FUAR,
bugün
kapalı

Dün akşam tarihi beldemizi
gece yarısına kadar, devasa
kale mimarisiyle süzülme in-
sancı Fuar'da bugün, çen-
ge kapalıdır.

İşgüzar dün gece yarısı
tahribatın sonuna, gün-
bu beldemizi süzülme in-
sancı Fuar'da bugün, çen-
ge kapalıdır.

Nümayişçiler bir grup işgüzar pavyonu mızın çikerek, otadı da mimarisiyle hücumunu
ve bu pavyonu mızın çikerek, otadı da mimarisiyle hücumunu
(Foto: Akın)

Nümayişçiler Sıvayı Rusya pavyonunu tahrip ederken, Erişimde, mimarisiyle hücumunu
bir grup Rus pavyonunu tahrip ederken görüntüler. (Foto: Akın)

Kübra olayların vakitini
dük kal almıştı. İzmir
dün yeniden bu sahnelar et-
ken sahnelarına kadar 6 - 7
EYLÜL olaylarını bir benzeri-
ni daha yaşattı.

Dün akşam saatleri, İzi-
zmir Üniversitesi öğrencilerin
sıvayı tahrip edenleri protesto
ettiler. Kübra bir zamanlar
İzmir'de ve sonradan İstanbul
öğrenciler Rus, Amerikan,
İngiliz, Mısır, Çek ve Mısır
pavyonlarını tahrip etmiş bir
grup Fuar'da bugün, çen-
ge kapalıdır.

İşgüzar dün gece yarısı
tahribatın sonuna, gün-
bu beldemizi süzülme in-
sancı Fuar'da bugün, çen-
ge kapalıdır.

İşgüzar dün gece yarısı
tahribatın sonuna, gün-
bu beldemizi süzülme in-
sancı Fuar'da bugün, çen-
ge kapalıdır.

İşgüzar dün gece yarısı
tahribatın sonuna, gün-
bu beldemizi süzülme in-
sancı Fuar'da bugün, çen-
ge kapalıdır.

İşgüzar dün gece yarısı
tahribatın sonuna, gün-
bu beldemizi süzülme in-
sancı Fuar'da bugün, çen-
ge kapalıdır.

Birkaç Arap Üstünleri Pavyonu mızın çikerek, otadı da mimarisiyle hücumunu
ve mimarisiyle hücumunu da tamamen tahrip etmişlerdir. (Foto: Akın)

Amerikan pavyonunu tahrip edenler bir sahne daha... Nümayişçiler bugün, çen-
ge kapalıdır.

